Copyright © Türk Tarih Kurumu 2014.
Kızılay Sokağı No: 1 06100
Sıhhıye / ANKARA TÜRKİYE
www.ttk.gov.tr
Telefon: +90 312 310 23 68 (11 hat)

Yayına Hazırlık

muu | PROJECT
www.muuproject.com

Baskı
Afşar Matbaacılık
1354. Cadde 1372. Sokak (Ağaç İşleri Yapı Kooperatifi) No: 29 İvedik OSB
Yenimahalle/Ankara
Tel : (0312) 394 39 22 Faks: (0312) 394 39 24

ISBN
978-975-16-2893-0 (Tk.)
978-975-16-2896-1

Bu bildiri kitabında yayınlanan yazılar, hakem görüşü doğrultusunda yeniden düzenlenmiş olup yazıların muhtevasına mümkün olduğunca dokunulmamıştır. Yazıların bilimsel ve etik sorumluluğu, tamamen yazarlarına aittir.

Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu Bildiriler adlı eserin bütün telif hakları, Türk Tarih Kurumu'na aittir.

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VIII. Dizi - Sayı 7c

Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu

20-21 Şubat 2014, Selanik

Sosyo-Kültürel Hayat-Sanat-Basın

Bildiriler

3. Cilt

YÜRÜTME KURULU
Prof. Dr. M. Metin HÜLAGÜ
Prof. Dr. Ahmet CİHAN
Prof. Dr. Ahmet KANKAL
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR
Prof. Dr. Süleyman SEYDİ
Arş. Gör. Can DEVECİ
Uzm. Yrd. Ayşe BEDİR AKÇELİK
Uzm. Yrd. Uğur ÖZÇELİK
Uzm. Yrd. Yunus PUSTU

BİLİM KURULU
Prof. Dr. M. Metin HÜLAGÜ
Prof. Dr. Alâattin KARACA
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN
Prof. Dr. Erdoğan KESKİNKILIÇ
Prof. Dr. Erol ÖZVAR
Prof. Dr. Esin KÂHYA
Prof. Dr. Hasan BABACAN
Prof. Dr. İsmail Hakkı GÖKSOY
Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ
Prof. Dr. Murat ÖZYÜKSEL
Prof. Dr. Musa ÇADIRCI
Prof. Dr. Nedim İPEK
Prof. Dr. Yusuf SARINAY
Doç. Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ
Doç. Dr. Gonca Bayraktar DURGUN
Doç. Dr. Gülbadi ALAN
Doç. Dr. Necmettin ALKAN

TÜRK TARİH KURUMU
ANKARA 2014

Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu (Selanik : 2014)

Sultan II. Abdülhamid sempozyumu : bildiriler, 20-21 Şubat 2014, Selanik / bilim kurulu M. Metin Hülagü...[ve başk.]. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2014.

3 c. (400 s. ; 432 s. ; 408 s.) : res., tıpkıbasım, tablo ; 22 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VIII. Dizi-Sa. 7a , 7b , 7c).

İçindekiler : 1. c. : iç ve dış siyaset __ 2. c. : sosyo-ekonomik hayat-eğitim __ 3. c. : sosyo-kültürel hayat-sanat-basın.

Bibliyografya var.

ISBN 978 - 975 - 16 - 2893 - 0 (tk.)

ISBN 978 - 975 - 16 - 2894 - 7 (1.c.)

ISBN 978 - 975 - 16 - 2895 - 4 (2.c.)

ISBN 978 - 975 - 16 - 2896 - 1 (3.c.)

1. Abdulhamid II (Osmanlı Padişahı ; 1842-1918) _ Kongreler. 2. Osmanlı İmparatorluğu _ Tarih _ Abdülhamid II dönemi, 1876-1909 _ Kongreler. 3. Osmanlı İmparatorluğu _ Yönetim ve politikalar _ Kongreler. I. E.a. II. E.a. : İç ve dış siyaset. III. Hülagü, M. Metin. IV. Dizi.

956. 1014

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulu'nun 24/04/2014 tarih ve 687/10 sayılı kararı gereğince 1000 adet basılmıştır.

İÇİNDEKİLER

Sultan II. Abdülhamid Döneminde Kütüphane Kurumu Anlayışının Değişimi 7
Hakan ANAMERİÇ

Osmanlı Diplomatikasında Değişim Sürecinde II.Abdülhamid'in Berat ve Nişanları 49
Nejdet GÖK

II. Abdülhamid ve Saltanatı Süresince Kutlanan Yaş Günleri (1876-1909) 71
Meryem GÜNAYDIN

Rüyaların Gözünden II. Abdülhamid Devri 123
Muhammed YAZICI

Ottoman Thessaloniki İn The End Of 19Th Century: Some New Aspects Of İts Built Space 139
Pascalis Androudis

Sultan II. Abdülhamid Han'ın Mobilya Sanatına İlgisi 159
Deniz DEMİRARSLAN

Musikide Batılılaşma Çerçevesinde II. Abdülhamid'in Türk Musikisine Bakışını Okumak 201
Fazlı ARSLAN

Abdülhamid Dönemi İstanbul'unda Bir İngiliz Yardım Derneği: "Sermâye-İ Şefkatî Osmaniye" (1877-1882) 219
Ufuk ERDEM

II. Abdülhamid Dönemi Bir Çocuk Gazetesi: "Çocuklara Mahsus Gazete" 233
Hanım GÖKTAŞ

Hareket Ordusu'nun Yayın Organı "Şanlı Ordu" Gazetesi 253
Mehmet Ali KARAMAN

II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basınında Ölçüsüzlük: El-Üfürük, Basurcu Âgâh ve Musavver Cellâd Örnekleri 265
Muharrem VAROL

II. Abdülhamid'in Ölümünün İngiliz Basınına Yansımaları ve İngiliz Kamuoyunda Sultan II. Abdülhamid Algısı 301
Gürsoy ŞAHİN

Alman, İngiliz ve Fransız Karikatürlerinde Sultan II. Abdülhamid ve "Türk" Algısı 333
Necmettin ALKAN

I

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE KÜTÜPHANE KURUMU ANLAYIŞININ DEĞİŞİMİ

Doç. Dr. Hakan ANAMERİÇ
Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Ankara

II. Abdülhamid'in hükümdarlığının başlangıcı olan 1876'da büyük devletlerin etkisi dünyanın büyük bölümüne henüz tam olarak ulaşmamıştır. Ekonomik, siyasi ve askeri mücadeleler şiddetlenmeye, çatışmalar artmaya başlamıştır. Avrupa'nın büyük devletleri kendi aralarında sürdürdükleri mücadeleyi kendi coğrafyalarının/bölgelerinin dışına kaydırmaya başlamışlardır. Bu bölgeler her biri için tartışılmaz, ödün verilmez öneme sahip olan Ortadoğu, Boğazlar, Balkanlar, Akdeniz havzası özellikle Kıbrıs, Mısır ve Kuzey Afrika'dır. Bu coğrafyanın büyük bölümünün hakimi de Osmanlı Devleti'dir. Yani bu mücadele Osmanlı Devleti üzerinde yoğunlaşmış, II. Abdülhamid'in 33 yıllık iktidarının bitişi olan 1909'da ise Afrika ve Asya'nın büyük bölümü Avrupa'nın hakimiyetine geçmiştir.[1]

Avrupa'nın büyük devletlerinin söz konusu etkisi sadece ekonomik ve siyasi alanda değil, bu iki alanın desteklediği ve ciddi veriler/kaynaklar sağlayan kültürel ve bilimsel alanlarda da etkisini artırmaktadır. Özellikle XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yükselişe geçen oryantalizm, Avrupalı büyük devletlerin yüzyıl sonraki hedeflerini özellikle kültürel ve bilimsel yönden destekleyen bir süreç olmuştur. Avrupalı büyük devletler Doğu'nun eski -kadim- ve güncel yaşamını Batı'ya aktarmak/tanıtmak için organize olmuş, aynı zamanda kendi aralarındaki mücadeleyi de sürdürmüşlerdir. Arkeolojik, antropolojik, etimolojik ve etnolojik çalışmalar sonucunda elde edilen Doğu eserleri, iletişim ve ulaşım olanaklarının da geliştiği bu dönemde, Batı'nın (b)ilgisine sunulmuştur. Bu eserler, XIX. yüzyılın

son çeyreğinde önemleri artmaya başlayan milli müze ve kütüphanelerde *Batı Dünyası*'nın kaynakları olarak sergilenmiş ve toplanmıştır. Bu bağlamda oryantalizmin siyasi ve ekonomik amaçlar için kullanıldığı bir gerçektir. Bunların büyük bölümüne kaynaklık eden Osmanlı Devleti'nde ise imparatorluk müzesi olan *Müze-i Hümayun* 1869 (gelişme dönemi 1880'den itibarendir), milli kütüphane denilebilecek *Kütübhane-i Umumi-i Osmani* ise 1882'de kurulmuştur.

II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin daha uzun yaşaması için ülkesindeki ve Batı'daki gelişmeleri, bu gelişmelere neden olan kurumları yakından takip etmiştir, bunda 1867'de dönemin padişahı ve amcası Abdülaziz ile beraber gittiği Avrupa Seyahati'nin de büyük etkileri vardır. Bu kurumların çoğu aynı zamanda uzun süre Batı emperyalizminin de temsilcileri olmuşlardır. Bu kurumlar bilgiyi üreten, depolayan ve bilimsel açıdan eleştiren/yenileyen bilim akademileri, dernekleri, üniversiteler, enstitüler, ve bilgiyi koruyan ve toplumsallaştıran müzeler ve kütüphanelerdir. Büyük devletlerin milli müze ve kütüphaneleri kendilerine kültürel ve bilimsel mirasın korunması ve aktarılması görevini yükledikleri gibi en stratejik *bilgiye*; en değerli, nadide ve orijinal *bilgi kaynaklarına* sahip olma ayrıcalıklarını da taşımaktadır. Bu nedenle hem *kraliyet/imparatorluk-royal/imperial* kütüphaneleri hem de *milli-national* kütüphaneler, çağlarının kültürel ve bilimsel özelliklerini barındıran kurumlar olmuştur. II. Abdülhamid de devletin yönetimini topladığı Yıldız Sarayı'nda kurdurup geliştirdiği özel/saray kütüphanesi olan *Yıldız (Saray) Kütüphanesi (Kütübhane-i Hümayun)*, 1882'de kurulmasını desteklediği Osmanlı Devleti'nin *milli* kütüphanesi olan *Kütübhane-i Umumi-i Osmani*, kendi hükümdarlık döneminde kurulmasını sağladığı *Bab-ı Ali Kütüphanesi*, *Müze-i Hümayun Kütüphanesi*, *Mülkiye Kütüphanesi* ve *Darülfünun Kütüphanesi* ile emperyalizmin kültürel ve bilimsel yansımalarını Osmanlı toplumuna birçok iç ve dış sorunla uğraşılmasına rağmen sınırlı da olsa aktarmaya çaba göstermiştir. Bu bakış açısının Batı'daki *milli* kütüphane kurumu ile paralellik gösterdiği bir gerçektir. Her ne kadar bazı *milli* kütüphanelerin kuruluş tarihleri, Osmanlı *milli* kütüphanesinden eski olsa da yükselme/gelişme dönemlerinde siyasi aktörlere bağlı olarak tarihsel açıdan paralellikler göstermişlerdir. Amerikan milli kütüphanesi olarak bilinen *Library of Congress* XIX. yüzyıl başında kurul-

muş olmasına rağmen hem sahip olduğu derme hem de kütüphane binası olarak gelişim gösterdiği dönem 1888-1894 yılları arasıdır. *The British Museum* ise bünyesinde barındırdığı *The British Library* ile 1972'de ayrılmış ancak birlikte oldukları süreçte 1850-1900 arasındaki dönemde özellikle de oryantalizm ile bir dönüşüm ve kaynak zenginliğine kavuşmuştur. Osmanlı Devleti'nin uzun bir dönem rakibi, son dönemlerde ise müttefiki olan Almanya milli/kraliyet kütüphanesi *Hofbibliothek-Staatbibliothek zu Berlin*, XVII. yüzyılda kurulmuş, 1810-1890 yılları arasında büyük gelişme göstermiş ve 1912'de *Deutsche Nationalbibliothek*'e dönüştürülmüştür. Dönemin Büyük Devletleri arasında olan ve milli birliğini en son tamamlayan İtalya'nın milli kütüphanelerinden *Biblioteca Nazionale Centrale di Roma* Abdülhamid'in tahta çıktığı 1876'da, *Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze* ise 1885'te kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin son 150 yılındaki en büyük rakibi olan Rusya'nın ise milli/kraliyet kütüphanesi *Imperatorskaya Publichnaya Biblioteka* (Имперáторская публи́чная библиотека) 1735'de kurulmuş ancak siyasi mücadeleler ve savaşlar nedeniyle 1860'a kadar büyük bir ilerleme gösterememiş, 1860-1890 yılları arası *modern*leşme sürecine girmiştir. Bu bilgiler ve paralelliklerden sonra 1882 (1299)'de açılan Osmanlı milli kütüphanesi *Kütübhane-i Umumi-i Osmani*'nin tesadüfen değil çağın *gerekliliği* nedeni ile açıldığı kolaylıkla anlaşılabilecektir. Elbette kurulan bu kütüphanenin Osmanlı Devleti için bir derleme, kaynakları kontrol etme ve koruma görevlerinin de olduğu unutulmamalı, bu görevlerin dönemin siyasi yapısından da kaynaklandığı bilinmelidir.

Belge ve basılı kaynaklardan elde edilen veriler ışığında, II. Abdülhamid dönemi Türk kütüphaneciliği aşağıdaki üç ana başlık altında gelişme göstermiştir:

a. Yönetim: Kütüphanelerin yönetiminin vakıflardan Evkaf ve Maarif Nezaretleri'ne devri ile idarenin revizyonu, *Kütüphanelerin Suret-i İdaresi Hakkında Talimatname*'nin yayınlanması, süreli yayınların denetlenmesi,

b. Derleme / Kontrol / Koruma: Osmanlı Devleti bünyesinde basılan ve yayınlanmasına izin verilen eserlerin toplanacağı, bir bakıma "bibliyografik denetiminin" yapılacağı bir görevi yerine getirecek bir "milli", "umumi" kütüphanenin *Kütübhane-i Umumi-i Os-*

mani'nin kurulması, XIV. yüzyıldan itibaren imparatorluğun çeşitli şehirlerinde ve XV. yüzyılda özellikle İstanbul'da kurulan vakıf kütüphanelerinde bulunan ve İslam Dünyası'nın bilime olan katkısını[2] somutlaştıran yazma eserlerin fiziki olarak korunması ve bibliyografik denetimini yapılması için "defterleri/fihristleri"nin hazırlanması - *Devr-i Hamidi Fihristleri*, kitap muayeneleri ve diğer çalışmalar,

c. Kullandırma / Bilgilendirme (temel kütüphane hizmetleri): Çeşitli nedenlerle kapalı olan kütüphanelerin açılması ve bunların dönemin en önemli kitle iletişim aracı olan gazetelere verilecek ilanlar ile duyurulup kullanımlarının sağlanması, yabancı kullanıcılara - doğubilimcilere "tezkire" ile kütüphaneleri kullanmalarına izin verilmesi, açılan okullarla okuma-yazma oranının artırılarak okul kütüphanelerinin kurulması ve yaygınlaştırılması,

II. Abdülhamid dönemi kütüphaneciliğini yukarıda belirtilen başlıklar altında ve ilgili bir dizi olay ile bağlantılı bir biçimde kronolojik olarak incelemek daha faydalı olacaktır.

1869'da kamu yönetimindeki yenilikleri uygulamak ve bu süreçte kullanılacak kadroları yetiştirmek için hazırlanan *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi* ile *müessesat-ı ilmiye* içinde yer alan kütüphaneler, eğitimin desteklenmesi amacıyla Maarif Nezareti'ne devredilmiştir. Ancak uzun yıllar eserlerin kullanımı ve fiziksel olarak korunması ne yazık ki tam anlamıyla mümkün olamamıştır. Sultan Abdülmecid (1839-1861) ve Sultan Abdülaziz (1861-1876) dönemlerinde İstanbul ve diğer vilayetlerde bulunan kütüphanelerin, kitap sayıları, zarar görmüşlerinin tamir edilmesi, kütüphanelerin onarılması ve eserlerin bibliyografik denetimi "defterlerinin hazırlanması" ile ilgili çalışmalar yapılsa da olumsuzluklar sürmüştür. Bunun ardından daha kapsamlı bir program içerisine kütüphanelerin de dahil edildiği görülmektedir. 1879'da yapılan ve dönemin merkeziyetçi, içe kapanık, minimum sorun, tarafsızlık gibi özelliklerini taşıyan *reform* çalışmalarında ön plana çıkan uygulamaları; ordunun ıslahı, siyasi yapıdaki değişiklikler, vilayet sistemi ve kamu yönetimindeki düzenlemeler, adalet sistemindeki düzenlemeler, ticaret ve tarımın geliştirilmesi, ulaşım ve iletişimin yaygınlaştırılması ve diğer bayındırlık çalışmaları, okullar ve okullara yardımcı kurumların yaygınlaştırılarak, yeniden organize edilerek eğitimin geliştirilmesi şeklinde

gruplamak mümkündür. Bunların tümü kütüphaneleri etkilemese de vilayet sistemi, ulaşım ve iletişim ve eğitimdeki düzenlemeler kütüphaneleri doğrudan etkilemiş ve II. Abdülhamid döneminde kütüphane anlayışının değişmesine olumlu katkıları olmuştur.

II. Abdülhamid döneminde kütüphaneler ve buralarda yer alan eserlerle ilgili *denetleme/kontrol/koruma* ile ilgili düzenleme ve gelişimler genel anlamda 1879'dan itibaren yeniden gündeme gelen kütüphanelerdeki kitap mevcutlarının belirlenmesi için komisyonların kurulması, 1881'de "Kütübhanelerin Suret-i İdaresi" hakkında talimatın hazırlanması, 1882'de *Kütübhane-i Umumi-i Osmani*'nin açılması, 1884'de *Asar-ı Atika Nizamnamesi*'nin hazırlanması, 1884-1898 *Devr-i Hamidi Fihristleri*'nin hazırlanması ve 1894-1896 yılları arası Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından okul ve kütüphanelere yönelik eğitim istatistiklerinin çıkarılması ve bunlarla ilgili çalışmalar olarak ele alınabilir. Bu girişimler kütüphaneler ve müzelerdeki bilgi kaynakları ve tarihi eserlerin bibliyografik denetimlerini / envanterlerini çıkarırken, ülke çapında üretilen bilgi kaynaklarının da merkezi bir kütüphanede toplanarak denetim altına alınmasını amaçlamaktadır. Aslında bu genel yapı dönemin idari yapısının da özelliklerini üzerinde taşıyan II. Abdülhamid'in otoriter, mutlak iktidarı tesis için çalışan ve en önemlisi *her şeyi bilmek/kontrol etmek isteyen* yapısına da uygundur.

1879'da kütüphanelerin bağlı olduğu Maarif Nezareti tarafından İstanbul'daki vakıf kütüphanelerinde bulunan kitapların günümüzdeki karşılığı ile bibliyografik denetimini yapmak üzere bir inceleme komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonun görevi, söz konusu kütüphanelerdeki kitapların isimleri ve hangi konuları içerdiği ile ilgili standart bir defter (katalog/fihrist) oluşturmak ve bunları yayınlamaktır.[3] Bu komisyonun çalışmaları daha sonraki yıllarda Devr-i Hamidi Fihristleri'nin hazırlanması ve yayınlanmasında da önemli bir örnek teşkil etmiş, böylelikle İstanbul'daki kütüphanelerde yer alan kitapların standart sayılabilecek bir yöntem içerisinde envanteri ve bibliyografik verileri ortaya konmuştur. Bu katalogların hazırlanması esnasında kullanılan numaralandırma sistemi, günümüzde halen kullanılmakta ve kütüphanecilere rehberlik etmektedir. Bu komisyonun çalışmaları ve fihristlerin oluşturulması işlemlerinde hem kütüphanelerdeki eserlerin kaybolması/çalınması ve satılması

engellenmeye çalışılmış hem de birer kültür varlığı olan yazma ve nadir eserlerin bibliyografik denetiminin yapılarak bunların kayıt altına alınmasına çalışılmıştır.[4] Bu çalışmalar esnasında üzücü de olsa kütüphanelerin fiziksel koşullarının bozukluğu, birçok eserin kullanılmaz duruma geldiği, birçoğunun tamire gereksinim duyduğu, kütüphanelerin büyük bölümünün tamire gereksinim duyduğu, hafız-ı kütüblerin mesleki, maddi ve ahlaki yetersizlikleri ve eserlerden gereği gibi faydalanılamadığı gibi kütüphanecilik ve bilgi erişim açısından ciddi problemler de belirlenerek ileride bahsedilecek önlemler alınmaya çalışılmıştır.

Ağustos 1881'de Münif Paşa'nın Maarif nazırlığı döneminde hazırlanan *Kütübhanelerin Suret-i İdaresi Hakkında Talimatname*'de, 19 maddede kütüphanelerin, yönetimi, kütüphane görevlilerinin yetki ve sorumlulukları, kütüphane hizmetlerinin nasıl verileceği, kütüphane ve kitapların kullanımında uyulması gereken kurallar açıklanmıştır. Bu talimatname, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nden sonra kütüphaneler ile ilgili ilk resmi düzenlemedir ve Osmanlı Devleti'nde bir gelenek olarak kurulan ve ülke çapında farklı kurallar ile yönetilen vakıf kütüphaneleri için hazırlanmıştır.

1882'de Osmanlı bilim ve kültür hayatının önemli adımlarından olan ve kütüphanecilik anlayışının değişmeye başladığı dönemi ifade eden Kütübhane-i Umumi-i Osmani açılmıştır. Batı'daki örnekleri ile kuruluş ve/veya gelişim dönemleri bakımından ciddi paralellikler olan kütüphane, dönemin siyasi, kültürel ve bilimsel yapısı göz önüne alındığında kurulması/işletilmesi zorunlu bir kurum olarak görülmektedir. Avrupalı büyük devletlerin imparatorları/kralları/hükümetleri tarafından kurulan ve *milli* özellik taşıyan bu kurumun, Osmanlı Devleti'nde de teşkil edilmesi kaçınılmaz olmuştur.[5] Ayrıca Osmanlı Devleti'nde *devlet* tarafından kurulan ilk kütüphane olmuştur. Bu durum, müessesat-ı ilmiye olarak kabul edilen kütüphanelere olan bakış açısının *kamu/umum/amme* için değişiklik göstermesine, devlet tarafından sahiplenilmesine neden olmuştur. Eylül 1882'de Maarif Vekaleti'nden Bab-ı Ali'ye (Sadarete) gönderilen talep yazısında, İstanbul'un çeşitli yerlerinde bulunan kütüphanelerde, uzun süre kapalı kalması nedeniyle eserlerden faydalanılamaması ve zarar gördükleri için bu kütüphanelerde bulunan eserlerin uygun bir yerde kurulacak *kütübhane-i umumi*'ye konulması önerilmektedir

(Bkz. Belge 1/1 ve 1/2).[6] Sadaret tarafından verilen cevapta Bayezid İmareti ve Misafirhane-i Askeri olarak kullanılan binaların Kütüphane-i Umumi'ye dönüştürülmesi karalaştırılmış, işlemler hemen başlatılmış, hatta bu kararın alınmasından kısa bir süre önce -kütüphanenin kurulma nedeni ile de bağlantılı olarak- farklı bölgelerde *muattıl* kalmış kütüphanelerdeki eserlerin İstanbul'a nakledilmesi istenmiştir.[7]

Kütüphanenin adı olan Kütübhane-i Umumi-i Osmani göz önüne alındığında *umumi-i osmani* kelimeleriyle iki özellik ön plana çıkmaktadır. İlki umum/halk veya herkesin kullanımı için kurulmuş olması diğeri ise imparatorluk kütüphanesi olarak kurulduğudur. Böylelikle kütüphane, *herkesi* (tebaa) kapsayan bir *Osmanlı Kütüphanesi*'dir. Bunu kitabesinden yer alan ifadelerden de anlamak mümkündür.

Şehinşah-ı devran idüb himmeti / umuma kütübhane yapdı nigü

Bu Abdülhamid Han'ın eseridir / felek etse layık buna serfüru

Dedi tam tarih Saib kulu / açıldı umumi kütübhane bu

Hazret-i Abdülhamid Han lütf idüb / yapdı bir darülkütüb gayet güzel

Ol şehinşah-i maarif-perverin / ömrün efzun ide Hakk Azze ve Celle

Çaker-i Saib dedi tarih-i tam / bu kütübhane-i umumi bi-bedel 1301

Kütübhane-i Umumi Osmani'nin, milli olma özelliğinin yanı sıra ülke içerisinde izin alınarak basılan eserin nüshalarının gönderilmesi gereken bir *bibliyografik denetim/kontrol* kurumu ve bir *derleme* kütüphanesi olarak da görevlendirildiği görülmektedir.[8] Kuruluşunun beşinci yılında (1305/1887) kitap sayısı 7068'e yükselmiş, 1311-12 (1893/94)'te ise bu sayı 8054'e çıkmıştır.[9] Ortaylı'ya göre

> "Mart 1864'te Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye ilk kütüphaneyi açana kadar başkentte ve taşra şehirlerinde kütüphane, yazmaların yığıldığı vakıf depoları demekti. Bununla beraber Maarif Nazırı Münif Paşa ilk kütüphaneleri düzenledi. Devlet arşivinden yararlanmayı ve bazı kütüphanelerin ilkel de olsa katalogları hazırlanmaya başladı. Yüzyılın sonlarında referans kitaplığı derleme kütüphane kurumu fikir ve girişim olarak Osmanlı aydınları arasında da yerleşmiştir."[10]

tarih-i vefatı) bölümleri yer almaktadır.[21] Bazı kütüphanelerin kataloglarında *evrak* adlı bir bölüm de yer almaktadır. Kataloglarda eserler konularına göre ayrılmış, bu konular altında kitaplar rastgele sıralanmış ve cilt bilgileri bazen sayı bazen de yazı ile kaydedilmiştir. Yazı türü bölümünde eserlerin hangi tür yazı ve hangi dilde yazıldığı belirtilmiştir. Satır ve sayfa bilgisi mümkün olduğunca doldurulmaya çalışılmış özellikle kitap sayısı az ancak yazma eser sayısı bakımından fazla olan kütüphanelerin kataloglarında özenle doldurulduğu görülmüştür.[22] Kataloglarda yazma ve basma eserler, risaleler ve bu risalelerin bir araya getirildiği mecmualar aynı yöntemle kaydedilmiştir.

II. Abdülhamid, başkentteki kütüphanelerde bulunan eserlerin bibliyografik denetimin/kontrolünün yapılması ile beraber ülkedeki sansür ve matbuat düzenlemeleri ile de basın-yayını kontrol altında tutmak istemiştir. Ayrıca yurt dışında basılan ve ülkenin bekası için *tehlikeli* ve *tehditkar* olarak görülen yayınları da sıkı bir denetime tabii tutturmuştur. Bununla beraber kendisi de hiçbir zaman dünyadaki gelişmelerden uzak kalmamış, önemli gazetelere abone olarak hem ülke hem de dünya siyasetini yakından takip etmiş, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ciddi ekonomik ve siyasi kaosun ayrıntılarını basın aracılığıyla da takip etmiştirGayr-i Müslim yakın çevresindekiler aracılığıyla yabancı gazetelere ulaşarak gerektiğinde abone olarak, Avrupa'daki siyasi, ekonomik, kültürel ve bilimsel gelişmelerden haberdar ve basının ülke ve dünya kamuoyu üzerindeki etkisinin farkında olmuştur. Ancak dönemin *yıkıcı siyasi olaylarından ve akımlarında etkilenmemek* amacıyla da yurt içi ve dışında basılan birçok kitabın Osmanlı Devleti içinde yayını ve dağıtımı yasaklamıştır. Bunun en somut kanıtı 1900/01'de İstanbul'da basılan *Memalik-i Mahrusa-i Şahaneye Duhul ve İntişarı Memnu Bulunan Kütüb ve Resail-i Muzırrenin Esamisini Mübeyyin Cedvel* adlı listedir. Liste, eserlerin dillerine göre hazırlanmıştır. En çok yasak eser Fransızca ve Rumcadır. Türkçe eserler arasında Namık Kemal'in *Celaleddin Harzemşah* (tiyatro), *Vatan Yahut Silistre*, *Evrak-ı Perişan* ve *Cezmi* adlı eserleri, Abdülhak Hamid (Tarhan)'in *Duhter-i Hindu*, *Eşber*, *Terez*, *Makber*, *İçli Kız*, *Sahra*, *Nazife yahut Feda-yı Hamiyet*, *Hacle* ve *Ölü* adlı oyun ve şiirleri, Şinasi'nin *Telemak Tercümesi*, *Ahval-i Alem (İrtikab-ı Cinayetle Mazhar-ı Saadet Olmanın Neticesinde)* ve *Faciah Tiyatro* oyunları yer almaktadır. Eserleri yasaklanan Osmanlı yazar

ve edebiyatçıların büyük bölümünün Jön Türkler ve onlarla yakın ilişkisi olanlar olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır. Fransız, İngiliz, Alman, İtalyan, Rus, Sırp, Gürcü yazarların Osmanlı Devleti'nin tarihi, coğrafyası, nüfusu, sosyal yaşantısı ve seyahatler ile ilgili eserlerinin büyük bölümü de yasaklanmıştır. Özellikle Jön Türk hareketine altyapı hazırlayan Jean-Jacques Rousseau, Voltaire gibi filozof ve toplum bilimcilerin, Tanzimat dönemi edebiyatını yakından etkileyen Jean Baptiste Racine, dönemin en önemli roman ve oyun yazarlarından Victor Hugo'nun *Les Miserables (Sefiller)* ve *Quatrevingt - Treize (Doksanüç İhtilali)* dahil hemen hemen tüm eserleri, Jules Verne'in *Kéraban le-Tétu* ve *L'Archipel en feu*, Emile Zola'nın o dönem tanınmış tüm eserleri, Edmondo de Amicis'in *Constantinopel (İstanbul)*'u, Alphonse de Lamartine'in *Histoire de la Turc (Osmanlı Tarihi)*, Encümen-i Daniş üyelerinden Joseph von Hammer Purgstall'in *Histoire de l'Empire Ottoman - Geschichte des osmanischen Reiches* (Osmanlı Tarihi), Henri Kiepert'in *Carte des Provinces Asiatiques de l'Empire Ottoman* adlı haritası ve en dikkat çekici, II. Abdülhamid ile kişisel dostluğu da olan Arminius Vámbéry'nin *Voyage d'un faux Derviche L'Asie Centrale - Reise in Mittelasien* ve *Mes Aventures et Mes Voyages* adlı eserleri yasaklanmıştır.[23] Cedvel incelendiğinde Osmanlı Devleti'ne girişi ve dağıtımı yasak olan eserlerin büyük bölümünün tarih ve coğrafya ile ilgili olduğu anlaşılmakta pozitif bilimler ve dini konular ile ilgili yasakların yok denecek kadar az olduğu dikkat çekmektedir. Bunun en önemli nedeni, dönemin yeni eğitim sisteminde ön plana çıkan idadi, mülkiye, tıbbiye ve askeri okulların müfredatlarındaki dersler, bu derslerde kullanılacak kaynak gereksinimleri ve söz konusu bilimlerdeki hızlı ilerlemedir. Bu cedvel aynı zamanda Osmanlı Devleti sınırları içinde basılan ve yurt dışında basılarak gelen eserlerin de istatistiklerini veren bir özelliğe sahiptir. Bu bağlamda, II. Abdülhamid döneminde yıllık ortalama matbu kitap sayısında gözle görülür bir artışın olduğu açıktır. Abdülmecid döneminde yıllık 43 olan sayı, Abdülaziz döneminde 116'ya ve II. Abdülhamid döneminde ise 285'e yükselmiştir. Dönemin oranlarına göre -sıkı sansüre rağmen- gazete tirajları da azımsanmayacak sayıdadır. Dönemin önde gelen gazeteleri olan İkdam'ın 15.000, Sabah'ın ise 12.000 tirajı vardır. Siyasi koşullar eleştirel değerlendirmeler yapmayı engellese de Osmanlı seçkinleri arasında her gün bir gazete okuma alışkanlığının yayılmasına katkıda bulunmuştur.[24]

1898'de yine Library of Cogress'e ve eski ABD Kongre üyelerinden (1880-1884) ve New York Belediye başkanlarından (87.) Abram Stevens Hewitt'e (1822-1903) 4 sandıkta toplam 620 (310+310) cilt kitabın gönderilmesi örnek olarak gösterilebilir [15] (Bkz. Belge 3).

Bu iletişim ile Osmanlı Devleti sınırları dışında basılan bazı danışma kaynakları, istatistiki eserler, edebi ve bilimsel çalışmalardan da haberdar olunması sağlanmıştır. Başta Kütüphane-i Umumi olmak üzere Mabeyn-i Hümayun, Yıldız, Bab-ı Ali, Maarif Kütüphanesi ve bazı okul kütüphaneleri yurtdışından hediye edilen eserlerle dermelerini geliştirmişlerdir. Bu protokollerde British Museum/Library ve Smithsonian Institution'ın[16] ön planda olduğu görülmektedir. 1884'te Smithsonian Institution tarafından roman, hikaye gibi edebi eserler ve bilimsel eserlerden oluşan bir dermeyi Kütübhane-i Umumi ve Bab-ı Ali (Sadaret)'e gönderilmiş ve bunlar tasnif edilerek ilgili kütüphanelere gönderilmiştir. 1892'de Avusturya Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan eğitim istatistikleri ve İspanya'dan gelen salname Kütübhane-i Umumiye gönderilmiştir. 1893'te British Museum koleksiyonunda bulunan doğu sikkeleri için akademik bir komisyon tarafından hazırlanan katalog, Kütübhane-i Hümayun'a hediye edilmiştir. 1894'te yine Smithsonian Institution tarafından Kütübhane-i Umumi'ye 3 kutu kitap ve süreli yayın hediye edilmiştir (Bkz. Belge 4/1-4/2).[17]

Kütüphanelerarası iletişim ve denetleme/kontrol görevlerinin ardından, özellikle başkentteki kütüphanelerde bulunan kitapların denetim altına alınması çalışmalarına hız verilmiştir. Milli kütüphanenin (Kütübhane-i Umumi-i Osmani) de kurulması bu işlemlerin şekillenmesinde ve öneminin artmasında atılan ciddi bir adım olmuştur. Ancak kütüphanelerde bulunan eserlerin bibliyografik denetiminin yapılması da milli kütüphanenin açılması kadar gerekli ve önemli bir iş olacaktır. Bu nedenle 1882 yılından itibaren *kütüphanelerin tahrir* işlemleri için iki kol (grup/büro) tahrir komisyonu kurulmuştur. Bu işlem, söz konusu kütüphanelerin katalog/fihrist/defterlerinin hazırlaması anlamına gelmektedir. Bu çalışmaların başladığı döneme kadar vilayetler/eyaletlerdeki birçok kütüphaneden ve kitapçılardan Doğu kültürü ile ilgili birçok eser kaybolmuş ve/veya çalınmıştır. Bu kaynaklar her ne kadar birer *kitap*

olarak görünseler de her biri Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerindeki, yaşam tarzını, siyasi yaklaşımları, dini görüşleri anlatan tarih, coğrafya, siyaset, ekonomi ve dini konularındaki bilgi kaynaklarıdır. Bu nedenle adı geçen konularda hazırlanmış kaynakların yurtdışına çıkarılmaması ve kaybolmalarının engellenmesi için böyle bir siyasi karar alınmış olabileceği düşünülebilir. Bunun yanı sıra sözü edilen kütüphanelerde ne tür eserlerin olduğu, dönemin siyasi durumuna göre hangilerinin yararlı hangilerinin zararlı oldukları ve o dönem toplumun ne tür eserleri tercih ettiği de belirlenmiştir. Bu gelişme, hem kapsamlı bir bibliyografik envantere hem de geniş bir istihbarat kaynağı olmuştur. Buradan hareketle 1882-1894 yılları arası İstanbul'daki 48[18] kütüphanenin katalogları büyük bir titizlikle hazırlanmaya çalışılmış ve **yayı**nlanmıştır[19] Katalogların hazırlanmasına başlandıktan kısa bir süre sonra, İstanbul'da bulunan kütüphanelerde yer alan değerli eserlerin, Avrupalı antikacılara satışının artması üzerine, bu nüshaların Kütüphane-i Umumi'ye devredilmesi kararlaştırılmıştır.[20]

Kataloglar farklı tarihlerde yayınlantır ancak büyük kısmının 1894'te basılmış olması çalışmaların 1894 yılı başlarında büyük oranda bitirildiğini ortaya koymaktadır. Devr-i Hamidi Fihristleri olarak da bilinen bu katalogların mukaddime (önsöz, giriş) bölümünde şu ifadeler dikkat çekmektedir; "İstanbul ve *bilad-ı selasede vaki kütübhanelerdeki kütb-i mevcudenin her nasılsa şimdiye kadar matlub vechle defterleri tab itdirilememiş idi. Amal-i maali-i iştimal-i şahaneleri daima neşr-i maarife masruf olan padişah-ı maarif-perver* şehinşah-ı *adalet-güster -Sultan Abdülhamid Han-ı Sani- efendimiz hazretlerinin measir-i celile-i mülükdarilerine bir ilave-i cemile olmak ve erbab-ı ilm ve mütalaanın müracaatını teshil itmek üzere bu kerre ..... Kütübhanesinde mevcud kütb-i nefisenin* işbu defteri Maarif Nezaret-i *Celilesi tarafından tab ve teşmil kılınmışdır.*" Bu katalogların büyük bir kısmı Milli Kütüphane'de bulunmaktadır.

Devr-i Hamidi Fihristleri'nde eserlerin kaydedilmesi için birbirine çok benzeyen tablolar kullanılmıştır. Bu tablolar 8-9 alandan meydana gelmekte ve ilk bölümde *aded-i umumi* olarak eserlere verilen ve birbirini takip eden numaralar yer almaktadır. Bunun ardından sırasıyla *kitap ismi (ism-i kütüb), cilt, yazı türü ve dili (lisan-ı hatt), satır sayısı, sayfa, yazarın adı ve ölüm tarihi (ism-i müellifin ve*

Ancak bahsi geçen derleme işlemi her ne kadar resmi olarak belirlense de bir *seçicilik* özelliği de vardır.

Kütübhane-i Umumi-i Osmani'nin kurulmasında diğer kütüphanelerden farklı olarak dikkat çekici bazı özellikler de vardır, II. Abdülhamid'in kendi bütçesinden yardımda bulunduğu, dönemin sadrazamı Küçük Mehmed Said Paşa'nın "nahiyelere kadar kütüphane kurulmalı" dilekleriyle açılan kütüphane için Hüdavendigâr Valiliği *kamusal* bir yardımda bulunarak ahalice toplanan parayı kütüphane için harcanması amacıyla Maarif Nezareti'ne göndermiştir.[11]

Kütübhane-i Umumi-i Osmani, *kurumsal* olarak özellikle İstanbul'daki fiziksel yeterliliğe sahip olmayan kütüphanelerde bulunan eserlerin toplandığı/koruma altına alındığı ve merkezi bir yapının oluşturulmaya çalışıldığı kütüphane olma özelliğine de sahiptir[12] (Bkz. Belge 2). Kütüphanenin kurulma mantığı ve üstlendiği misyon göz önüne alındığında, II. Abdülhamid'in iktidarı sonuna kadar derme artış oranı en yüksek kütüphane olmuştur.

1890'ların başında kütüphanecilik tarihimiz açısından dikkati çeken girişimlerden bir diğeri de dönemin sadrazamı Ahmed Cevat Paşa'nın (1891-1895) çalışmalarıyla kurulan *Babıali Kütüphanesi*'nin hizmete girmesidir. Babıali Kütüphanesi'nin kuruluş amacı, Babıali'de (sadaret makamı ve diğer bakanlıklar) çalışan memur ve katiplerin meslekleri ile ilgili eserlerden faydalanma isteğidir. Bu bağlamda kütüphanenin bir *kurum kütüphanesi* olduğu ortaya çıkmaktadır. 1891'de kurulma[13] çalışmalarına başlanan kütüphane 1895'te hizmete açılmış, Kütüphane-i Umum-i Osmani gibi *derleme kütüphanesi* olarak görev yapmasıdır. Bu derleme görevi, dönemin yayın politikası gereği yayınlanması ve dağıtımına ruhsat verilen eserlerin, Yıldız Sarayı'ndaki Kütüphane-i Hümayun'un yanı sıra bu kütüphaneye gönderilmesini isteyen Sadaret emri ile verilmiştir. Bu emirde kütüphanenin de kurucusu olan Ahmed Cevat Paşa'nın imzasının bulunması, kütüphanenin dermesinin geliştirilmesinde kendisinin de katkısının olduğunu göstermektedir. Hatta kütüphane henüz kurulmadan önce Maarif Nezareti tarafından ruhsat verilen eserlerin Babıali Kütüphanesi konulmasına karar verilmiştir. Ahmet Cevat Paşa bu çabasını, kişisel ilişkileri ile de ilerletmiş ve dönemin

elçileri ile yaptığı yazışmalarda kütüphaneye yabancı dilde eserlerin de kazandırılmasını sağlamıştır. Babıali Kütüphanesi, kuruluş amacı, dermesi ve kullanıcılarıyla diğerlerinden ayrılan bir özelliğe sahip olmasının yanı sıra kurum olarak Babıali ve Saray arasındaki çekişmenin de yansımalarının görüldüğü bir kurum olmuştur. Bu çekişme, tamamen dönemin padişahı II. Abdülhamid'in yönetimde mutlak hakimiyeti tesis etme isteği ve bunun uzantısı olarak Babıali Kütüphanesi'nin kendi memurlarının işleri dışında farklı şeylere kafa yoracakları bir mekan olma olasılığının varlığıdır.[14] (İbnülemin Mahmut Kemal İnal 1982, c.3., 1531-1532).

Kütüphane-i Umumi'nin imparatorluk kütüphanesi olması, Eric Hobsbawm'ın 'İmparatorluk Çağı' olarak nitelendirdiği 1875-1914 yılları arasındaki dönemde imparatorlar/krallar/başkanlar arasında siyasi/kültürel iletişimin de sağlanmasında da aracı olarak kullanılmıştır. II. Abdülhamid daha önceki dönemlerde kullanılmamış olan bu *iletişimi*, iktidarının ilk yıllarından itibaren etkin bir biçimde kullanmıştır. İlk olarak 1877'de Peşte Darülfünun'una Budin seferi sonucunda ünlü Macar krallarında *Corvin Mátyás (Matthias Corvinus)*'ın kütüphanesinden alınan kitapların geri verilmesi ile başlayan bu uygulama ilerleyen yıllarda, İngiltere, İspanya, Avusturya ve ABD milli/imparatorluk/kraliyet kütüphaneleri ile de sürdürülmüştür. Bunların arasında;

1884'te 1876-1884 arası Osmanlı Devleti bünyesinde telif ve tercüme edilen kitaplardan Amerika Kütüphanesi'ne (Amerikan Kongre Kütüphanesi olmalı) hediye edileceklerin hazırlanması,

1891'de yine Amerikan Kütüphanesi'ne hediye edilecek Osmanlı Kavanin ve Nizamat Mecmuası'nın hediye edilmesi,

1893'te Chicago Sergisi nedeniyle Washington'daki Library of Congress'e ve 1894'te Londra Kütüphanesi'ne (British Museum/Library olmalı) fotoğraf albümlerinin hediye edilmesi,

1895'te yine Londra ve Washington'daki (British Museum/Library ve Library of Congress olmalı) kütüphanelere II. Abdülhamid tarafından kitap ve fotoğrafların gönderilmesi,

II. Abdülhamid döneminin basın ve kültür hayatındaki dikkat çekici özelliklerinin biri de -yine sansür nedeniyle- çevirilerin yoğunluk göstermesidir. Özellikle Fransızcadan yapılan ve Batı edebiyatının başyapıtları olan çeviriler, gazetelerde tefrika edilmiş veya kitap olarak basılmıştır. Bunların genellikle popüler kitaplar, romanlar, macera öyküleri, bilim-kurgu ve polisiye romanlardır. Malumat, Mecmua-i Fünun ve Servet-i Fünun gibi dergilerde yer alan gravür ve fotoğraflar, sanayi devrimi dünyasını, demiryollarını, limanları, bayındırlık işlerini, okulları vb. okurlarla buluşturuyordu. Böylelikle Osmanlı toplumu sansürlü de olsa Batı modernizmi zihinlerde yer etmekteydi.

Yukarıda adı geçen cedvel/katalogdaki mantığı ve Osmanlı Devleti'nin genel politikasını ortaya koymak için XIX. yüzyılın önde gelen siyasetçilerden olan *Klemens von Metternich* (1773-1859)'in görüşlerine bakmak ve dönemin karakteristiklerini özetlemekte fayda vardır. Buna göre; otokrasi can ve mal güvenliğini hiçe sayan, müsadereci bir rejim değildir. Otokratik rejim eğitimi geliştirir, ancak eğitim sonucu genç kuşakların laik bir dünya görüşünü benimsemelerini ve özgür düşünce sahibi olmalarını istemediğinden, tarih, felsefe ve hukuk alanlarında sansürlü bir eğitim uygular, bürokrasi güçlenir, uzmanlaşır ama en güçlü bölüm kolluk kuvvetleridir. Otokratik rejimde bulunmayan şey, siyasal özgürlükler, siyasi katılma ve çoğulcu siyasal denetim mekanizmasıdır.[25]

II. Abdülhamid döneminde kütüphanelerin koruma işlemlerinin yanı sıra canlandırılmaya çalışılan *kullandırma / bilgilendirme (temel kütüphane hizmetleri)* için de erişilen belgelerde dikkat çekici bir dizi örnek olduğu görülmektedir. Osmanlılardaki geleneksel kütüphane ve kütüphanecilik anlayışında *koruma*nın ön planda olduğu açıktır. Ancak bunun kütüphanelerin yönetim ve hizmetlerinin planlanmasının ve belirli bir düzene sokulmasındaki çabalarla da ilgili olduğu söylenebilir. Arşiv belgeleri ve dönem ile ilgili literatür incelendiğinde kütüphanelerden nasıl faydalanılması gerektiği ile ilgili düzenlemelerin ve önerilerin yapıldığı, mevcut kütüphanelerden yararlanılmasının kolaylaştırılması, kütüphane kataloglarının tanıtımı/duyurulması, kütüphane/kitap istatistiklerinin hazırlanması ve kütüphane kullanıcıları ile ilgili olduğu dikkat çekmektedir.

Konuyla ilgili ilk örnekler kütüphanelerin kullanımı, kullanım koşullarının iyileştirilmesi ve bunların mümkün olduğunca kurallara bağlı olarak yapılması ile ilgili düzenleme ve önerilerden oluşmaktadır. İstanbul Fatih'de Veliyüddin Carullah Medresesi içerisinde bulunan kütüphanenin uzun süredir kapalı olması nedeniyle kütüphaneden faydalanmak isteyen kullanıcıların daha uzaktaki başka kütüphanelere gitmek zorunda kaldıkları, bunun da özellikle kışın ciddi zorluklara neden olduğu belirtilmektedir. Bunun için kütüphanenin en kısa sürede açılması ve kütüphanecisinin de bir an evvel hizmet vermeye başlaması gerektiğinin bildirilmesi istenmektedir (Bkz. Belge 5). Benzer ancak siyasi bir özelliği de olan örnek, 1878'deki Berlin Antlaşması'yla Bulgaristan Prensliği'ne bırakılan Vidin'de bulunan kütüphanenin dermesinde bulunan mushaf-ı şerif ve diğer eserlerden faydalanmak isteyen Müslüman ahalinin engellenmemesi gerektiği ile ilgili belgedir. Diğer belge ise devletin bir diğer ucundaki Şam Kütübhane-i Umumi'si ile ilgilidir. Bu belgede Şam'da 1881/82'de açılan kütüphanede, kütüphane çalışanlarının görevlerini talimatlara uygun bir biçimde yerine getirmeleri ve kütüphanenin halkın faydalanması için belirli günlerde açılması konusunda yapılması gerekenler Suriye Maarif Müdürlüğü'nden istenmiştir.[26] Bu örneklerden ve arşiv belgelerinden yola çıkarak genel anlamda Osmanlı Devleti'nin farklı coğrafyalarında yer alan kütüphanelerin kullanımında ciddi sıkıntıların olduğu görülmektedir. Özellikle kütüphanelerden yapılan hırsızlıklar, kütüphanecilerin yerlerine vekil tayin ederek başka işlerle ilgilenmeleri ve yetersizlikleri, vakıf şartlarına uygunsuz davranış ve kullanımlar nedeniyle/bahanesiyle kütüphanelerin kapalı tutulması ve geç kalan düzenlemeler kütüphanelerin kullanılmasında başlıca sorunlar olarak görülmektedir.

Kütüphanelerin kullanıma açılması kitapların nasıl ödünç verileceği (iare), kütüphane görevlilerinin görevleri ve kütüphane kullanıcılarının kitapları kullanırken ve kütüphanede hangi kurallara uyacakları ile ilgili düzenlemelerin de yapılmasını gerektirmiştir. Bu düzenlemeler aynı zamanda *koruma*nın resmi belgeleri olmuşlardır. Elbette bu düzenlemelerin benzerleri II. Abdülhamid döneminden önce de yapılmıştır, ayrıca bu döneme kadar açılan kütüphanelerin tamamına yakını *vakıf kütüphaneleri* olduğundan, kütüphanelerin kullanılması ile ilgili kurallar *vakfiye*lerinde belirtilmiş ve buna uyul-

maya çalışılmıştır. Ancak 1839'da kurulmaya başlanan nezaretler ve 1869'daki Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, bu belgelerin hükümlerini birleştirerek genel bir düzenleme yapmaya gitmiştir.[27] Bu düzenlemelerden ilki, 1883'de Yıldız Sarayı'ndan gönderilen bilimsel ve edebi içerikteki kitapların umumi ve vakıf kütüphanelerine satın alma ve bağış yollarıyla nasıl alınacağının kurallarını belirleyen içerikteki belgedir. Bu belgenin fonuna bakıldığında sözü edilen eserlerin tercüme olma olasılığının yüksek olduğu görülmektedir. Bundan yaklaşık 2 yıl sonra Mabeyn-i Hümayun Baş Kitabeti'nce hazırlanarak Dahiliye Nezareti'ne havale edilen diğer bir belgede, Ayasofya Kütüphanesi'nden alınıp iade edilmeyen bazı kitaplar nedeniyle kütüphanelerden senetle dahi dışarıya kitap ödünç verilmemesi, kütüphanecilerin ilmuhaber ve Mabeyn-i Hümayun'dan alınmış senet olmaksızın kitap ödünç vermemeleri istenmiş, 3 gün sonra saraya yapılan bildirimde bu konu karara bağlanmış, yazışmalar Eylül ayına kadar devam etmiştir.[28] (Bkz. Belge 6). Ancak bu girişimlere ve yapılan düzenlemelere karşın kitapların ve kütüphanelerin fiziki durumları da oldukça kötü durumdadır. Birçok kütüphane yukarıda da değinilen nedenlerle kapalıdır, bu nedenle zaman içerisinde kitaplar ciddi biçimde zarar görmüş ve birçoğu kullanılmaz hale gelmiştir. Daha önceki dönemlerde de birçok defa yapılan çalışmalara rağmen yeterli sonuç elde edilemediği ve ciddi kayıpların olduğu açıktır. Kütüphanelerin envanterlerinin çıkarılmaya başlandığı dönemde artmış olduğu görülen bu faaliyetler, 1883'te kitap mevcutlarının sayılmaya başlandığı Veliyüddin Carullah Medresesi, Ayasofya, Ali Paşa (Çorlulu), Hamidiye, Köprülü vb. kütüphanelerde tamire gereksinimi olan kitapların belirlenmesi ve kısa sürede ciltlenmesi işlemi ile başlamıştır. 1884'te Bab-ı Ali Daire-i Sadaret-i Azimi Mektubi Kalemi'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen bir yazıda Eyüp'teki Şehit Mehmet Paşa Kütüphanesi'ndeki kitapların nemden bozuldukları ve bundan padişahın da üzüntü duyduğundan bahsedilerek bu ve diğer kütüphanelerdeki kitapların ne kadarının tamir edilerek ciltlendiğinin ilgili makama bildirilmesi istenmiştir. Belgede tahrirat kolları tarafından sayılan Hamidiye, Yeni Cami, Beşir Ağa, Aşir Efendi, Köprülü, Nur-u Osmaniye, Şehzade Mehmed, Atıf Efendi, Süleymaniye, İbrahim Paşa, Ragıp Paşa ve Şehit Ali Paşa kütüphanelerinde toplam 24.641 kitap olduğu ve 53 cilt kitabın da kaybolduğu belirtilmiştir. Kısa bir süre sonra bu sefer Yıldız Sarayı'ndan gönderilen bir iradede bazı kütüphanelerde ciltleri bozulmuş, dağılmış ve eskimiş değerli kitapların yok olmaktan kurtarılması ve bu kitapların defterlerinin/kataloglarının oluşturulması istenmiştir (Bkz. Belge 7). 1893'te bu defa Bab-ı Ali'den çıkan bir yazı ile kütüphanelerdeki kitapların fersude olanlarının yeniden ciltlenerek dağılmalarının önlenmesi bildirilmiştir.

Yapılan tüm bu çalışmalara rağmen kitap ve kütüphanelerin çok kötü ve kullanılmaz durumda oldukları, hafız-ı kütüplerin yaptıkları işe göre çok az maaş aldıkları, 1900'de Fetva Emini (Hacı) Nuri Efendi'nin muhtırası ile tekrar dile getirilmiştir. Bu durumun dönemin önde gelen kişilerinden biri tarafından dile getirilmiş olması da gerçekten durumun ciddiyetini koruduğunun bir göstergesidir. 1901'de dönemin evkaf nazırı Abdullah Galib Paşa tarafından yazılan ayrıntılı bir dilekçede, Maarif Nezareti'ne devredilen kütüphanelerin maalesef iyi bir biçimde yönetilemediği, defterlerinin çıkarılmasında aksaklıkların ve yanlışların yapıldığı, kitapların hala kötü koşullardan kurtarılamadığı çözüm önerileri ile birlikte II. Abdülhamid'e bildirilmiştir. Bu belgede özetle kütüphanelerin bir pilot uygulama ile 9 adımda tekrar kullanılabilir hale getirilebileceğinden bahsedilmektedir. Bunun için yürütme ve denetleme fonksiyonlarının ciddiyetle yürütülmesi gerektiği vurgulanmakta, her kütüphanenin kitaplarının ayrı renklerde ciltlenmesi, nadir eser olanların ciltleriyle birlikte fotoğraflarının alınması, kütüphanelerden dışarı ödünç kitap verilmemesi, hafız-ı kütüp sayılarının ve maaşlarının artırılması, hafız-ı kütüplerin elbiselerine birer rozet/logo eklenerek tanınmalarının sağlanması gibi dikkat çekici uygulamalar dile getirilmektedir. Denetleme işleminde ise dönemin önde gelen bürokrat ve bilim adamlarından oluşan bir komisyon kurulması istenmiş, bunun için de Evkaf-ı Hümayun Hukuk Müşaviri Ömer Efendi, Rasadhane-i Amire Müdürü Salih Zeki Bey ve Müze-i Hümayun Müdür Muavini Halil (Edhem Eldem) Bey[29] önerilmiştir. Ancak söz konusu önerinin kabul edilip edilmediği maalesef anlaşılamamıştır (Bkz. Belge 8). Uzun bir aradan sonra 1906'da bu sefer kütüphanelerden sorumlu makam olan Maarif Nezareti, İstanbul'daki kütüphanelerde bulunan, nem, rutubet, toz gibi etkenlerle birlikte kullanımdan dolayı bozulan eserlerin tamir edilmesi gerektiğini bildirmiştir. 1907'de ise Sadaret'ten Maarif Nezareti'ne gönderilen bir yazıda, Meclis-i

Mahsus-ı Vükela tarafından İstanbul'da ne kadar kütüphane olduğu, bu kütüphanelerde ne kadar kitap olduğu ve bunların gerekli koşullarda muhafaza edilip edilmediği sorulmuştur. Her ne kadar bir denetleme soru-önergesi niteliği taşıyan bu son belgeden de anlaşıldığı üzere İstanbul'daki kütüphanelerle ilgili ciddi bir bilgi kirliliği, işlemlerin istenilen şekilde yürümediği, her ne kadar iyi niyetli girişimler yapılsa da istenilen seviyeye gelinemediği ve konunun sık sık gündeme gelip aynı işlemlerin tekrarlandığı çok açık bir biçimde görülebilmektedir.[30]

Kütüphanelerden yararlanılmasının kolaylaştırılması ve bu kaynakların daha uzun süre kullanılmalarının/korunmalarının sağlanması için yapılan bu girişimlerin yanı sıra kütüphane ile ilgili yapılan çalışmaların, hizmetlerin ve gelişmelerin duyurulması, basılan kataloglardan araştırmacıları haberdar edilmesi ile de dikkat çekici girişimlerin yapıldığı görülmektedir. Özellikle dönemin en önemli siyasi ve toplumsal aktörü olan basının, bu bilgilendirmeyi yapmakta araç olarak kullanılması, kütüphanecilik ve kütüphanelere verilen önemin bu dönem içerisinde biraz daha üst seviyeye çıktığını kanıtlamak açısından yeterli olacaktır. XIX. yüzyıl ortalarından itibaren Batılı bilim adamları, diplomatlar ve gezginlerin de büyük ilgi gösterdiği Osmanlı kütüphaneleri, özellikle katalog çalışmaları/bibliyografik denetim konularında yerli ve yabancı kullanıcıların ilgisini çekmiştir. Bu nedenle hem yapılan çalışmaların ciddiyetini göstermek hem de bu çalışmalardan kamuoyunu haberdar etmek için gazeteler yani *yazılı ve görsel medya* kullanılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde kütüphane kataloglarının hazırlanması çalışmalarında basılan ilk *defter* olan Hamidiye Kütüphanesi defterinin basılmış olduğu ve Maarif Dairesi'ndeki kitapçıda 8 (sekiz) kuruşa satışa çıkarıldığı o dönem yayında olan gazetelerde ilan edilmiştir. Hatta belgede bu ilanın daha önce de yapıldığı söylenmektedir. 31. dipnottaki belgede tahriratı tamamlanan kütüphanelerin kataloglarının/fihristlerinin kitapçılarda satılmaya başlanacağı, Hamidiye ve Yeni Cami kütüphanelerinin defterlerinin tamamlandığı ve Köprülü'nün de bitmek üzere olduğu belirtilmektedir. Bir diğer örnek Şehzade Mehmet Camii içindeki kütüphanede bulunan ve farklı kişilerce vakfedilmiş 1062 yazma eserin hafız-ı kütübünün maaşının azlığı nedeniyle bunlarla ilgilenemediği ve kitapların ciddi zarar gördüğü

söylenmektedir. Bu kitapların tekrar kullanılması için yakında bulunan İbrahim Paşa Camii veya Şehid Ali Paşa kütüphanelerine nakledilmesi Şeyhülislamlık makamından talep edilmiştir. Yazıya cevap olarak yazılan derkenarda nakil işleminin vakfiye şartlarına uymadığı gerekçesiyle kabul edilmediği çözüm olarak hafız-ı kütübün maaşına zam yapılarak kütüphanenin tekrar açılması ve 1062 eserin araştırmacılara açık olduğunun duyurulması için gazetelere ilan verilmesi önerilmiştir.[31] (Bkz. Belge 9 ve 10).

II. Abdülhamid döneminde yabancı bilim adamlarının da kütüphanelerimize ilgisinin yoğun olduğu bilinmektedir. Tarih, edebiyat, şiir, coğrafya ve dil konusunda çalışmalar yapan oryantalistler, başta İstanbul olmak üzere, Bursa, Edirne, Şam, Musul, Halep gibi şehirlerdeki kütüphanelerde bulunan yazma eserleri incelemek, fotoğraflarını almak veya istinsah etmek için Maarif ve Dahiliye Nezareti'nden istemişlerdir. Söz konusu dönemde Osmanlı topraklarındaki kütüphanelerde incelemeye yapmaya gelen bilim adamları arasında Taberi üzerine çalışan *David Heinrich Müller*, Yunan ve Latin dili uzmanı *Richardus Förster*, Macar Türkolog ve Doğubilimci Árminius *(Armin) Hermann Vámbéry* ve *Rudolf (Reszö) Vári*, İslam tarihi uzmanı ve Der Islam dergisinin kurucusu *Carl Heinrich Becker*, Arap dili ve edebiyatı uzmanı, II Wilhelm'in Filistin ziyaretinde de yanında getirdiği *Bernhard Moritz*, semitik diller uzmanı *Nikolaus Rhodokanakis*, Macar doğubilimci *Imré Karacson* ve Amerikalı Yunan-Latin edebiyatı uzmanı *Stephen Gaselee* bulunmaktadır. Ayrıca İsveç Prensi *Carl*'da II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı bünyesinde kurdurduğu/oluşturduğu *kütüphane ve müzeyi ziyaret etmek istediğini* bildirmiştir.

Yukarıda bahsedilen Batılı oryantalistlerin, İstanbul'daki kütüphanelerden önemli ölçüde faydalandıklarını çalışmalarından anlamak mümkündür. Özellikle Türkçe, Arapça ve Farsça eserleri kullanan oryantalistler her üç dildeki önemli tarihi / edebi / bilimsel eserleri İstanbul Kütüphaneleri'nde bulabilmişlerdir. Bu da onlar için kaçırılmaz bir fırsat olmuştur. Bazıları ise sadece saray kütüphanelerini değil; yıllarca cami, mescit ve vakıf kütüphanelerinde araştırmalar yapmışlardır. Arapça, Farsça ve Türkçe'nin yanı sıra Latince ve Yunanca antik dönem eserleri açısından da önemli bir kütüphane olan Ayasofya Kütüphanesi de özellikle Antikçağ Latin Yunan kül-

türü / edebiyatı / tarihi üzerine çalışan oryantalistlerin tercih ettiği bir mekan olmuştur.[32]

Kütüphane kullanımı ile ilgili diğerlerinden farklı ancak dünyanın hemen her köşesinde bir kütüphane kuralı ve geleneği olan *sessiz ortam anlayışını* ortaya koyan bir diğer belgede ise Kütübhane-i Umumi-i Osmani'nin kurulduğu binalarda ikamet eden eskiciler ile ilgilidir. 1882'ye kadar Bayezid İmareti ve Misafirhane-i Askeri çevresinde ikamet eden eskiciler, kütüphane açıldıktan sonra da burada çalışmaya ve konaklamaya devam etmişler, ancak kütüphaneden faydalananlar tarafından hoş karşılanmamıştır. Uzun süren bu rahatsızlık *mani-i tahsil-i ulum ve fünun* derecesine gelince kütüphane idaresinin Şehremaneti'ne gönderdiği bir dilekçe ile çözüme kavuşturulmuş, eskiciler başka bir yere gönderilmiştir.[33] (Bkz. Belge 11/1 ve 11/2).

Son olarak II. Abdülhamid döneminde kütüphanelerin sayısal verilerine de göz atmak yerinde olacaktır. 1880'den itibaren kütüphanelerle ilgili yaşanan gelişmelerde en çok göze çarpan konu kütüphanelerde bulunan eserlerin envanterinin ve bibliyografik denetiminin yapılması için yapılan çalışmalardır. 1894'e kadar İstanbul'daki 48 dermenin/kütüphanenin defterlerinin hazırlanması ile sonlanan bu çalışmalara paralel olarak *istatistiki* çalışmalar da salnamelerle birlikte hazırlanmaya başlamıştır. Bu istatistiklerde dönemin öne çıkan siyasi/kültürel/bürokratik özelliklerden olan okullaşma, yetişecek bürokratların sayısı, kütüphane/kitap sayısı ve bunların vilayetlere göre dağılımı yer almıştır. Daha önce büyük ölçüde İstanbul'a yoğunlaşmış olan bu içerikteki çalışmalar söz konusu düzenlemeyle ülke geneline yayılmıştır.[34] 1892'de başlatılan bu uygulamanın ilk istatistikleri 1310-11 (1893-94) ve 1311-12 (1894-95) yıllarına ait olanlardır. Memalik-i Mahrusa-yı Şahane içerisinde kütüphane ve kitap sayıları ile ilgili istatistikler genel olarak şu şekildedir: İstanbul'da 48 derme/kütüphanede toplam 71.129 yazma ve basma kitap bulunmaktadır. İstanbul'da en fazla kitaba sahip ilk 5 kütüphane; Kütübhane-i Umumi (8054), Fatih (6440), Ayasofya (5307), Nur-u Osmaniye (5053) ve Laleli (3864)'tür. Diğer vilayetlerde ise 276 kütüphanede toplam 112.602 kitap bulunmaktadır. Bu vilayetlerdeki kitap ve kütüphane sayısı bakımından ilk beş ise şu şekildedir; Bursa Vilayeti 28 kütüphane 14.921 kitap[35], İzmir Vilayeti 28 kütüphane

14.491 kitap, Ankara Vilayeti 17 kütüphane 10.814 kitap, Musul Vilayeti 36 kütüphane 9.502 kitap ve Halep Vilayeti 23 kütüphane 8.342 kitap.[36] Bu istatistiklere göre ülke genelindeki kitapların ve kütüphanelerin yaklaşık %40'ı İstanbul'dadır ve yapılan çalışmaların neden İstanbul'da yoğunlaştığını da açıklamaktadır.

Sonuç

II. Abdülhamid dönemi siyasi ve ekonomik açıdan Osmanlı Devleti için oldukça hareketli iç ve dış sorunlarla mücadele edilen ayrıca siyasi bloklaşmaların ve ekonomik pazar genişletme siyasetinin de hızlandığı bir dönemdir. XIX. yüzyılın başından itibaren ise bir *medeniyet* çatışmasının kendini en çok hissettirdiği *batının* toplumsal yaşamının ve kurumsal yapısının temel bileşenlerinin örnek alınarak Osmanlı toplumuna uyarlanmaya çalışıldığı bir dönem de olmuştur. Yukarıda genel hatlarıyla belirtilmiş olan otokrasinin belirgin bir özelliğini taşıyan bu dönem, daha önce hiçbir dönemde olmayan ve hemen tüm toplumsal alanlara yayılmış *yönetme* ve *denetleme* arzusunu göstermiş ve merkeziyetçiliğin sürekli olarak kendini tanımlamasına neden olmuştur.

II. Abdülhamid kendisine çeşitli konularda yapılan eleştirilere verdiği cevaplarda Batı medeniyetinin özellikle teknik alanda doğu medeniyetinden oldukça ilerde olduğunu kabul etmiştir, ancak bu gelişmişlik sadece teknolojik/teknik alandadır ve bu alana giren kavramlar/araç/gereç alınarak Osmanlı toplumuna da uyarlanabilir. Bunu kendi döneminde çeşitli seviyelerdeki okullar, demiryolu ve telefon/telgraf hatları ve çalışmamızın konusunu oluşturan kütüphaneler ve müzeler, çalışmalarıyla somutlaştırmıştır. Ayrıca çalışma kapsamında kullanılan belgelerde de saptandığı gibi bu kurumları toplumsal alana da yaymak için sorumlu idari mercilerin çabaladığı açıkça görülmektedir. Avrupa ve Amerika'daki benzerleri gibi milli/kraliyet/imparatorluk kütüphanesi kurma girişiminin de bu uyarlamayı görmek mümkündür, ayrıca bu kurumda yine dönemin belirgin özelliklerinden olan denetleme ve yönetme özellikleri de ön plana çıkarılmıştır. Elbette sadece bu nitelikte kütüphanelerin kurulmasına önem gösterilmiş değildir, bunun kullandırılması, varlığından toplumun haberdar edilmesi, diğer kütüphanelerin yönetiminde/hizmetlerinde örneklik göstermesi de düşünülmüştür. Tüm

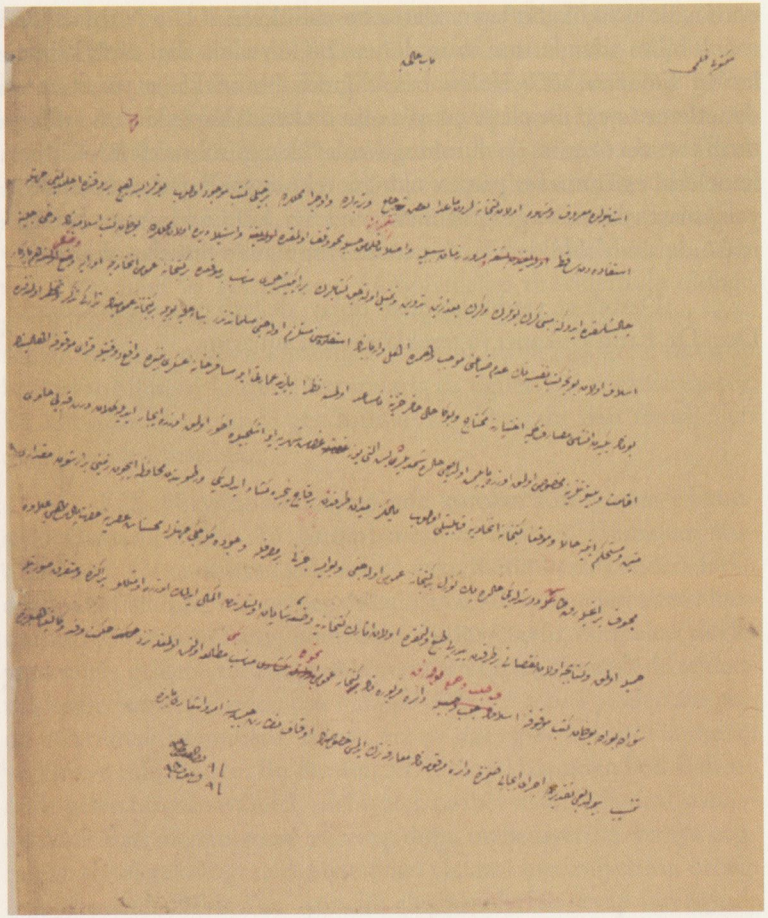
bunlar için gerekli idari düzenlemeler yapılmaya çalışılmış, bazı sosyal/ahlaki girişimlerde bulunulmuş, dönemin etkin toplumsal iletişim araçları kullanılmıştır. Ancak mesleki yönden henüz gelişmemiş olan kütüphanecilik nedeniyle kütüphaneler ve burada yer alan eserler hem kullanım, hem koruma hem de gelecek nesillere aktarım süreçlerinde istenilen seviyeye eriştirilememiş ise de bunun sağlanmasında harcanan çaba ve istek de gözlerden kaçmamalıdır. Çalışmada ayrıntılı olarak değinilmese de Bab-ı Ali, Mülkiye, Müze-i Hümayun ve Darülfünun kütüphaneleri örneklerinde olduğu gibi vakıf kurumları dışında *kamu kurumları* bünyesinde devlet tarafından kurulan *modern* kütüphanelerin ön plana çıktığı ve devletin bu sosyal-bilimsel-kültürel kurumlarla da ilgilendiği vurgulanmıştır. Bu kütüphaneler aslında geç kalınan bir dönemin yeni temsilcileri olarak nitelendirilebilir.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde kurulan Kütübhane-i Umumi-i Osmani, Bab-ı Ali Kütüphanesi ve Müze-i Hümayun Kütüphanesi, Osmanlıların geleneksel vakıf kütüphanelerinden farklı özelliklere sahiptir, her şeyden önemlisi bu kütüphaneleri *devlet* kurmuştur, yönetimini kamu görevlileri sürdürmüştür, dermeleri devlet yardımıyla gelişmiştir, batı *medeniyeti*nden örnek alınarak düzenlenmişlerdir, *manevi* yönden çok *bilimsel-kültürel-teknik* yönleri ön plana çıkarılmak istenmiştir. Batıya *biz de sizin gibi yapabiliriz* mesajı verilmeye çalışılmıştır. Bu durum, XIX. yüzyıl başından beri Batının önde gelen birçok siyasetçi, edebiyatçı, tarihçi ve din adamı siyasi nedenlerle Batı medeniyetini yüceltip doğu medeniyetine -batıya coğrafi ve siyasi yakınlığı nedeniyle doğu (İslam) medeniyetinin örneği olan Osmanlı Devleti'ne- yönelik eleştirmelerine cevap niteliğinde olmuştur.

Oryantalizmin bilimsel ve kültürel kaynaklarının da büyük bölümünü barındıran kütüphanelere/arşivlere sahip Osmanlı Devleti'nin bunları elinde bulundurması bilimsel açıdan bir avantajı nitelendirmektedir. Ancak bu kaynaklar kullanıldıkça/varlığından haberdar olundukça bilimsel değer taşımakta ve katma değer sağlamaktadır. 1850'lerden itibaren oryantalistlerin ilgisini çeken Osmanlı kütüphaneleri, her ne kadar batı tarafından eleştirilse de batı bilime ve kültürüne ciddi katkılar sağlayan bir etkiye sahip olmuştur. Batı, doğuyu doğunun kaynakları ile doğudan tanımıştır. Buradaki

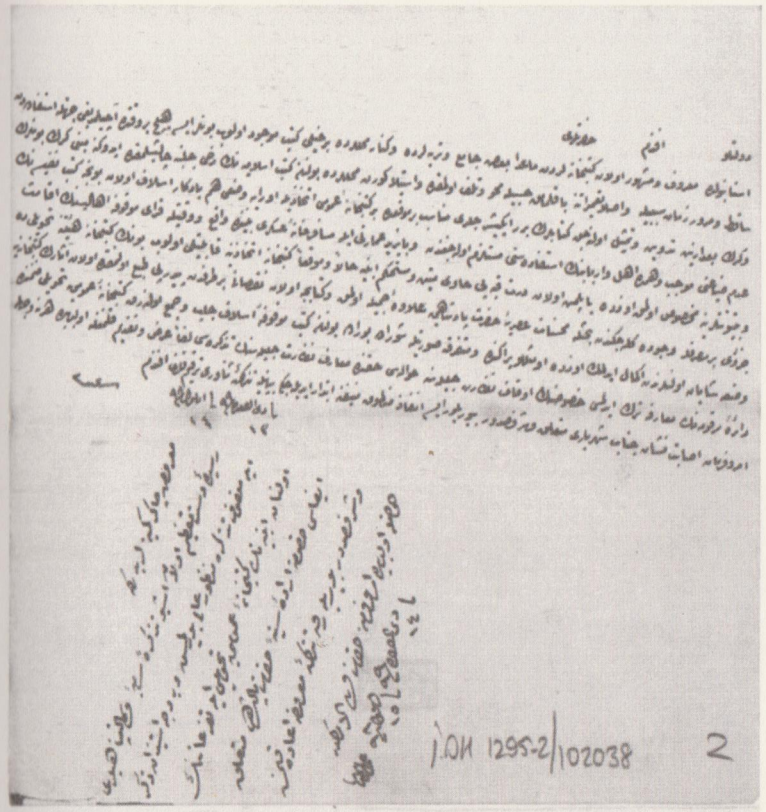
en büyük eksiklik, bu kaynakların en nadidelerini elinde tutan Osmanlı bilim adamlarının uzun dönem bu kaynaklardan uzak kalmalarıdır. Döneme ait belgelere bakıldığında her ne kadar yönetme ve denetleme isteği ön plana çıkıyor olsa da kendi kaynaklarını kullandırma amacı üzerine de durulduğu kolaylıkla görülmektedir. Kütüphanelerin eğitimin bir parçası olduğu, teknik yönden desteklenmesi, yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi gerektiği, kültürel mirasın aktarılmasında aracı oldukları bu dönemde vurgulanan temalar olmuştur.

Destek ve yardımlarından dolayı değerli çalışma arkadaşım Doç. Dr. Fatih Rukancı'ya teşekkürlerimi sunarım.

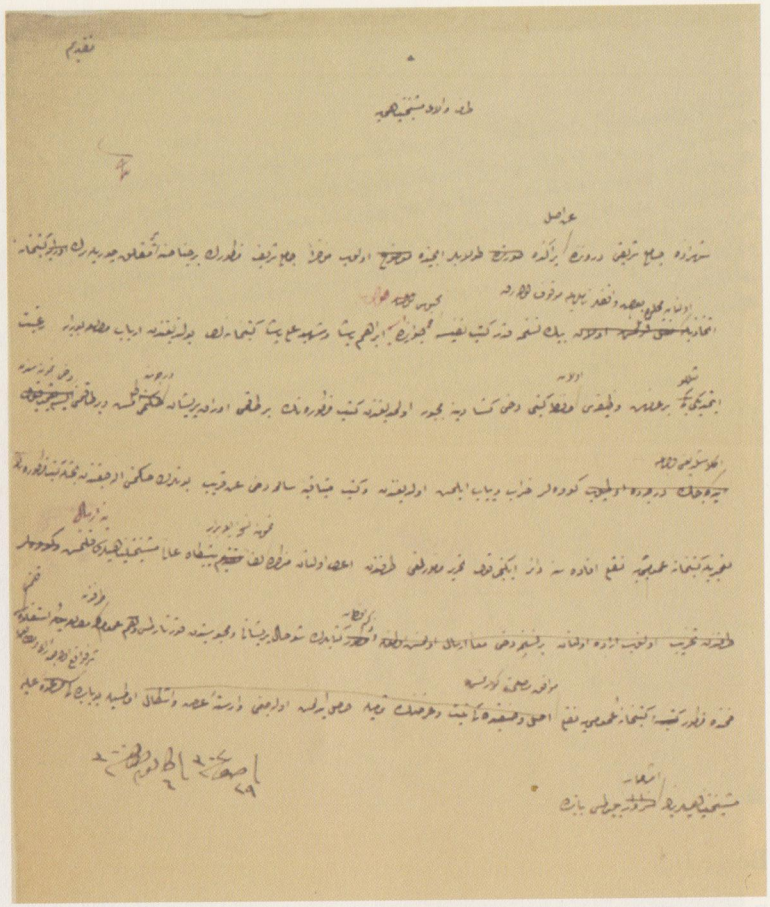
Belge 1/1

Bayezid İmareti ile Misafirhane-i Askeri arasında eskiciler tarafından ahır olarak kullanılan ebniyyenin Kütübhane-i Umumiye'ye çevrilmesi ve telef olmakta olan kitapların bu kütüphaneye getirilmesi. BOA, MF.MKT., 77-37, 20/Za/1299 (3 Ekim 1882)

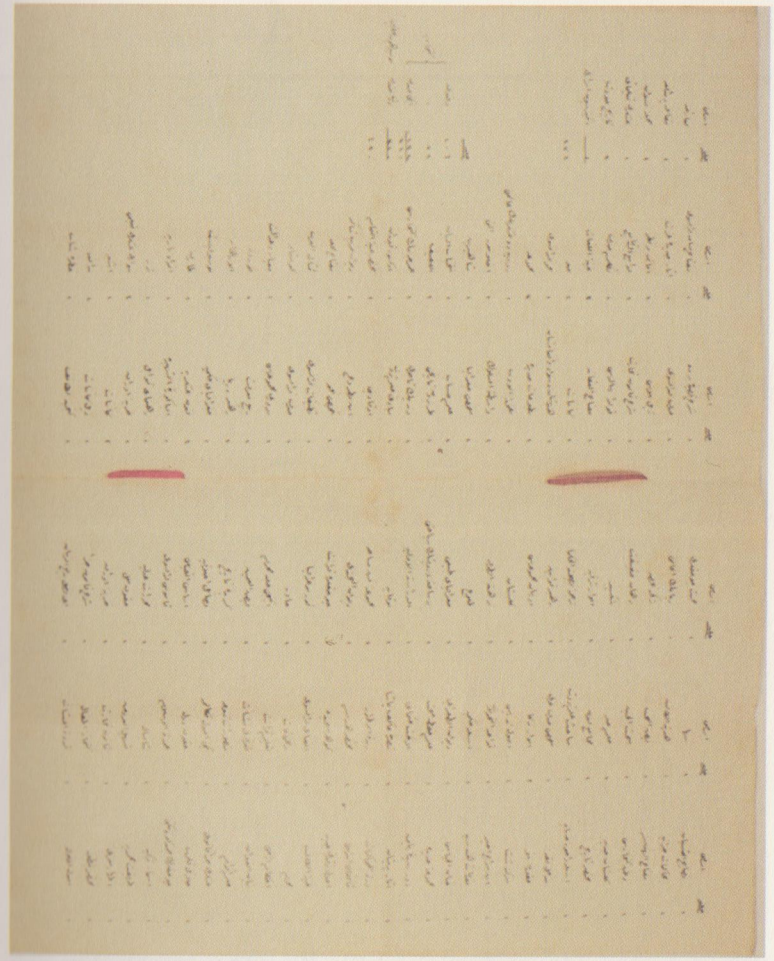
Belge 1/2

Bayezid İmaret ile Misafirhane-i Askeri arasındaki vakıf karyelerde bulunan ahalinin ikameti için yapılmış olan binanın Kütüphane-i Umumi'ye dönüştürülmesi. BOA, İ..DH., 1295/2-102038, 15/Za/1299 (28 Eylül 1882).

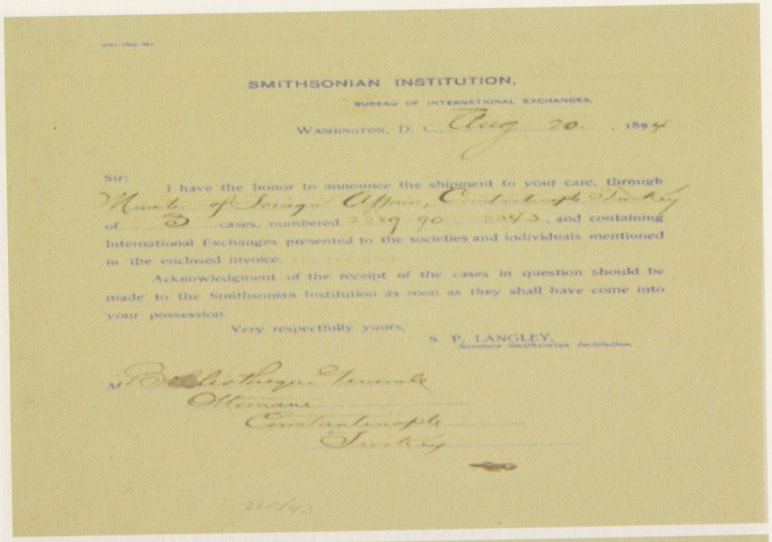
Belge 2

Şehzadebaşı Camii içindeki, Şehid Ali Paşa Kütübhanesi'ndeki ve İbrahim Paşa Kütübhanesi'ndeki kitapların gerekli itibarı görmemeleri ve harab olmalarından dolayı tamir olunarak Kütübhane-i Umumi'ye nakl olunmaları. BOA, MF.MKT., 82-73, 29/S/1301 (30 Aralık 1883).

Belge 3

Amerika Kütüphanesi'nde bulunan kitab, atlas, mecmua vesairenin isim ve adedini gösterir liste. BOA, Y..PRK.M., 4-44, 29/Z/1315 (21 Mayıs 1898). Liste 4 yapraktan oluşmaktadır [y.n.]

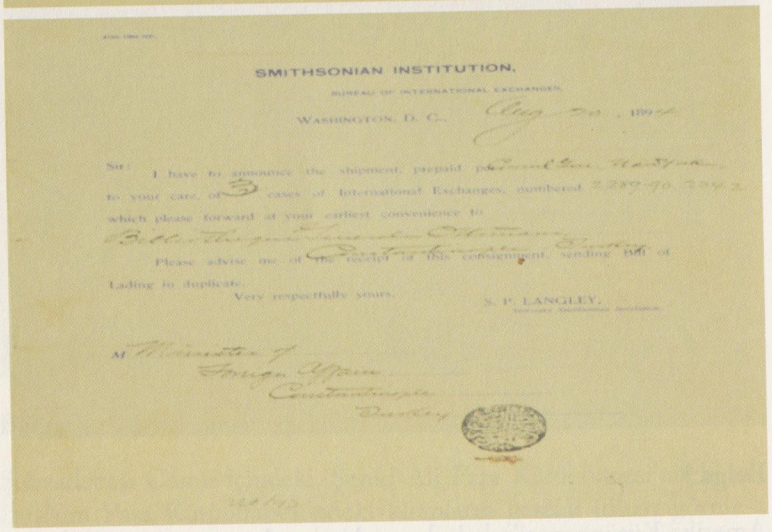
SMITHSONIAN INSTITUTION,
BUREAU OF INTERNATIONAL EXCHANGES,
WASHINGTON, D. C., Aug 20. 1894

Sir: I have the honor to announce the shipment to your care, through Hunts of Sons Affairs, Constantinople Turkey of 5 cases, numbered 2287 90 2345, and containing International Exchanges presented to the societies and individuals mentioned in the enclosed invoice.

Acknowledgment of the receipt of the cases in question should be made to the Smithsonian Institution as soon as they shall have come into your possession.

Very respectfully yours,
S. P. LANGLEY,
Secretary Smithsonian Institution.

His Excellency Mehemed Pasha
Minister of
Foreign Affairs
Constantinople
Turkey

SMITHSONIAN INSTITUTION,
BUREAU OF INTERNATIONAL EXCHANGES,
WASHINGTON, D. C., Aug 20. 1894

Sir: I have to announce the shipment, prepaid per Inman Line Steamer, to your care, of 5 cases of International Exchanges, numbered 2287 90 2345, which please forward at your earliest convenience to

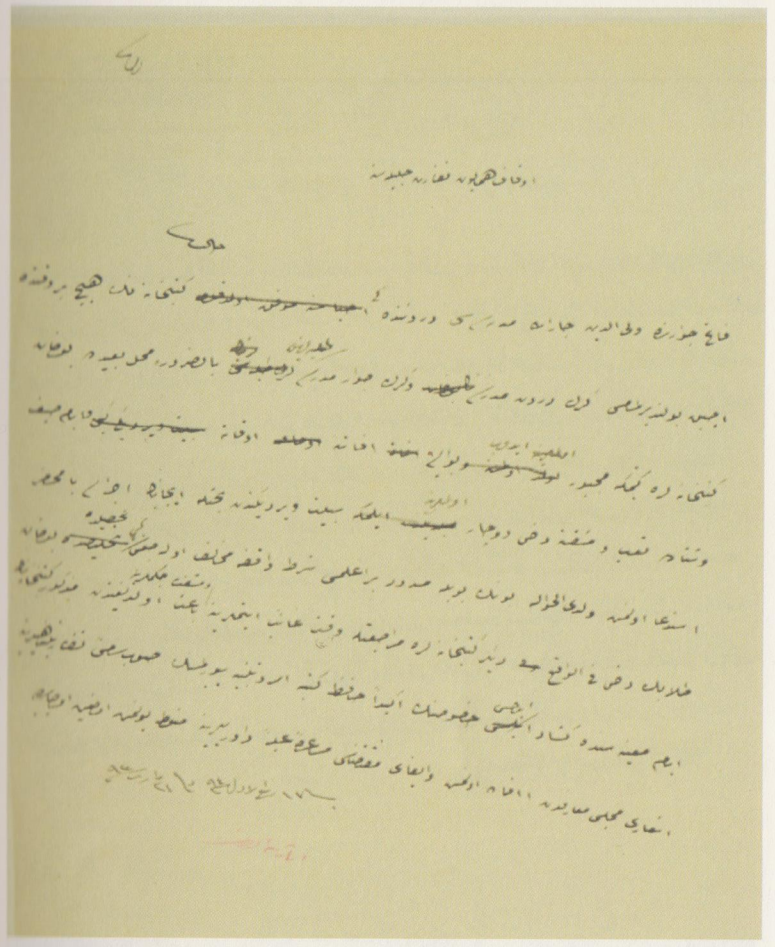
Please advise me of the receipt of this consignment, sending Bill of Lading in duplicate.

Very respectfully yours,
S. P. LANGLEY,
Secretary Smithsonian Institution.

His Excellency Mehemed Pasha
Minister of
Foreign Affairs
Constantinople
Turkey

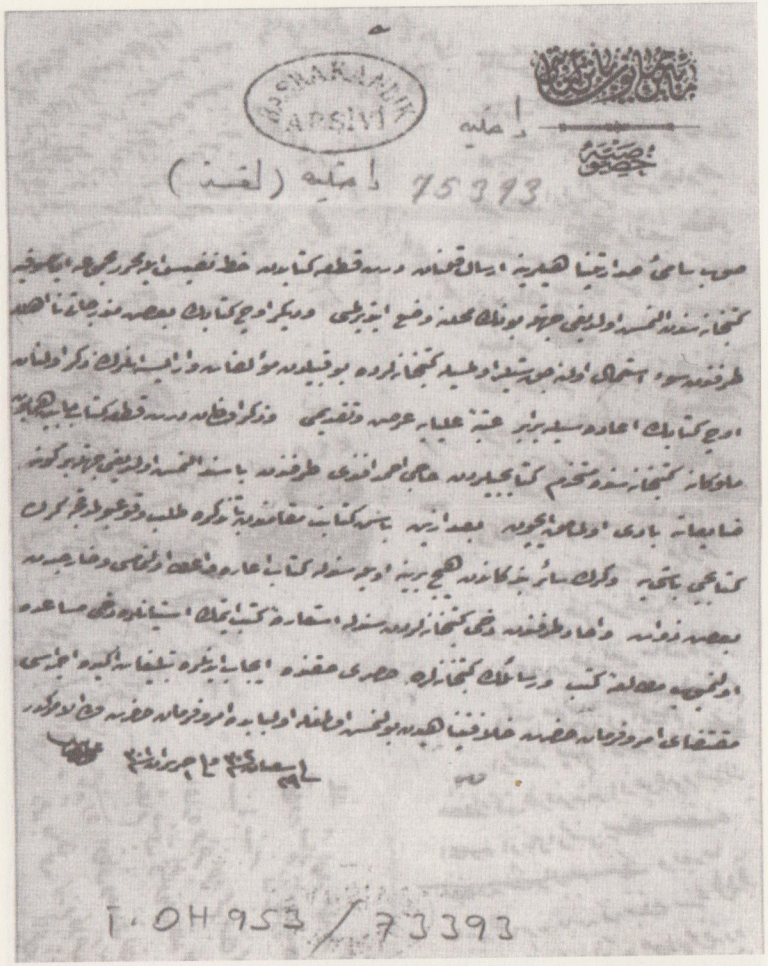
Belge 4/1 - 4/2

Smithsonian Institution tarafından Kütübhane-i Umumi'ye hediye edilen kitapların Washington sefaretince teslim alınarak gönderilmesi. BOA, MF.MKT., 228-43, 24/Ra/1312 (25 Eylül 1894).

Belge 5

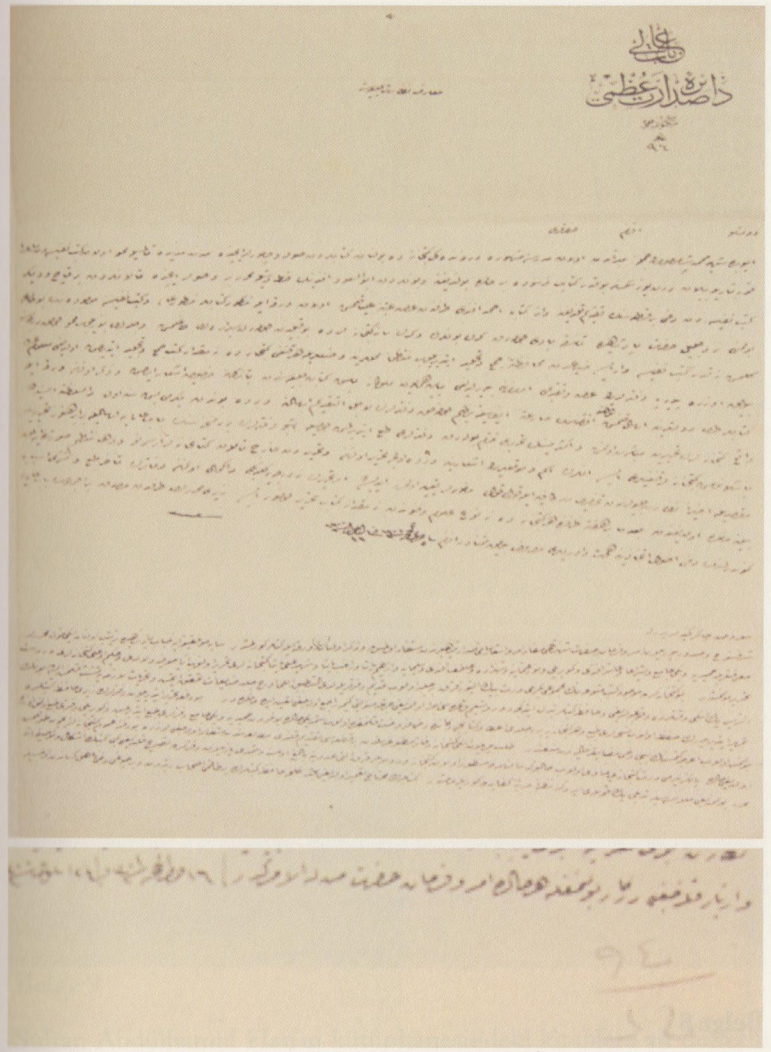
Fatih civarında Veliyüddin Carullah Medresesi içinde bulunan kütüphanenin belirli günlerde açık bulundurulması. BOA, MF.MKT., 46-162, 17/Ra/1294 (1 Nisan 1877)

Belge 6

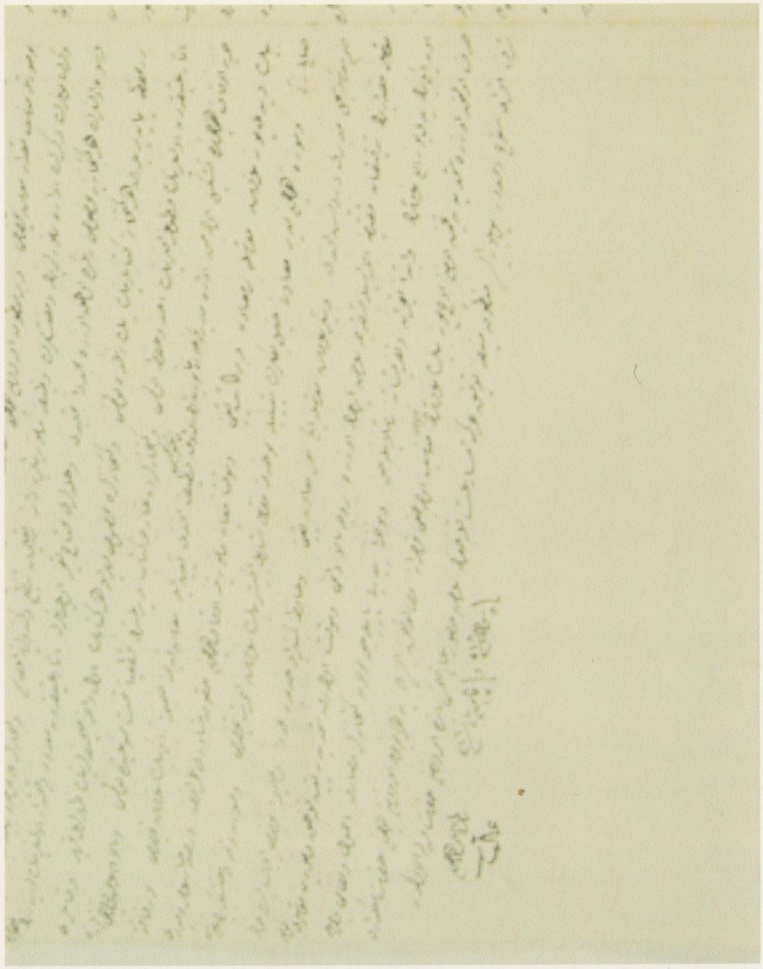
Kütüphanelerde kitap alış verişinde yapılacak muameleler ve bazı özellikli kitaplar hakkında malumat. BOA, İ.DH., 953-75393, 29/Ş/1302 (13 Haziran 1885)

Belgenin arka tarafında konuyla ilgili derkenar ve karar vardır [y.n.]

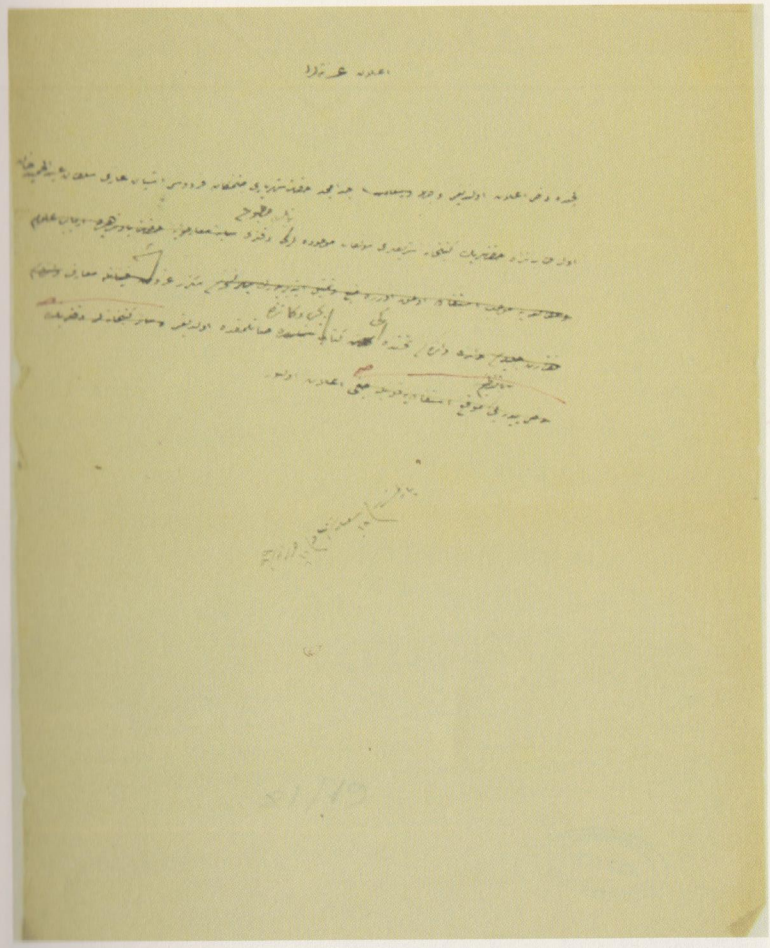
Belge 7

Bazı kütüphanelerde ciltleri bozulan ve dağılan kıymetli kitapların imhadan kurtulması ve bütün kitapların fihristi yapılarak gerekli tedbirlerin alınması hakkında. BOA, Y.A.RES., 25-36, 22/Z/1301 (12 Ekim 1884)

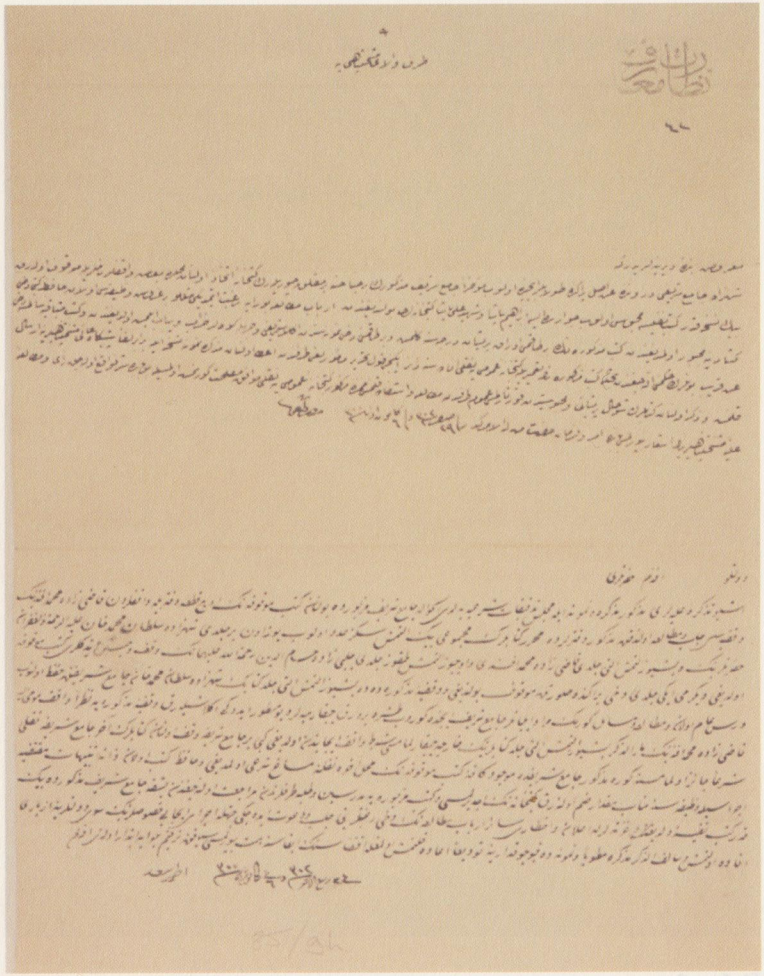
Belge 8

Kütüphanelerin ıslahı ve intizama konulması hakkında Evkaf Nezareti'nin maruzatı. BOA, Y.MTV., 211-5, 5/Ş/1318 (26 Ocak 1901)

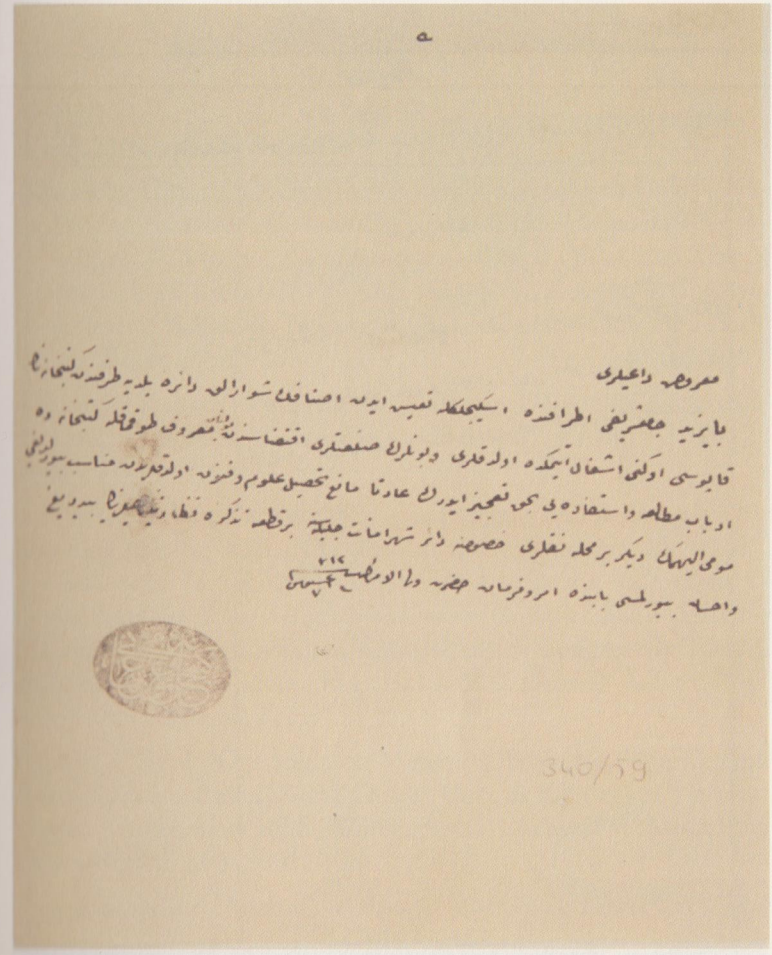
Belge 9

Sultan Abdülhamid Han'ın kütüphanesindeki kitaplara ait defterin Maarif Dairesi'nde satıldığının gazetelerde ilanı. BOA, MF.MKT., 81-19, 18/Ş/1300 (24 Haziran 1883).

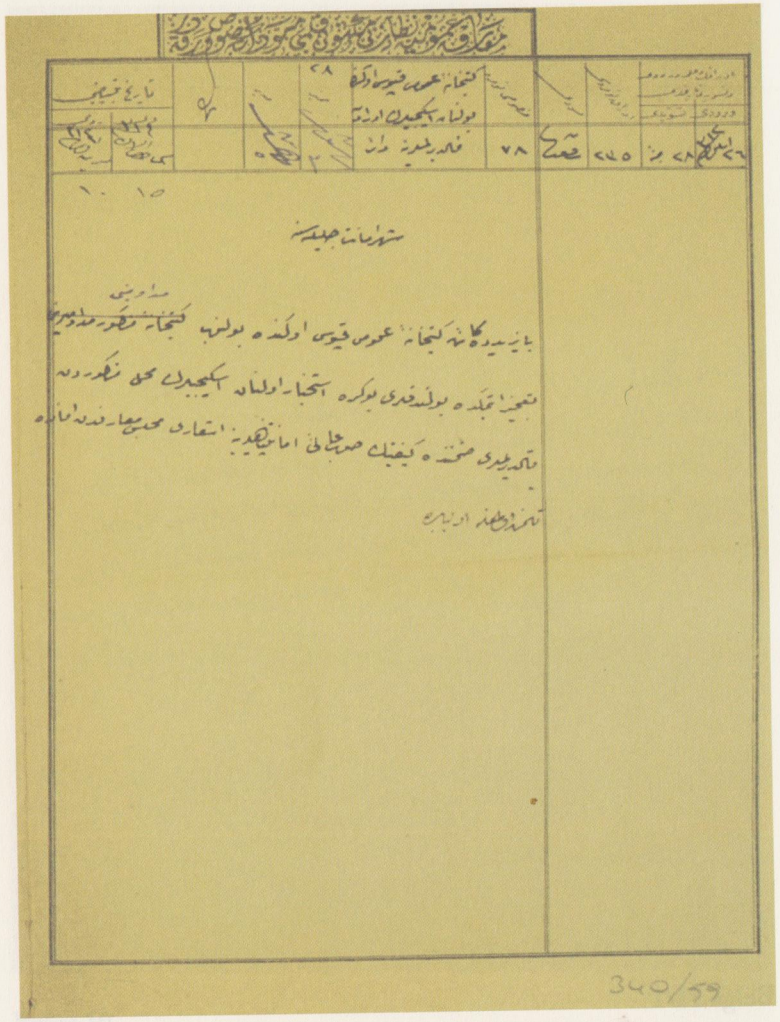
Belge 10

Şehzade Camii'nde bulunan kitapların Kütübhane-i Umumiye'ye nakli şeran caiz olmadığından, hafız-ı kütüp olan şahsın maaşına zam yapılarak kütüphanenin açtırılması ve değerli kitaplar bulunduğu gazetelerde olan edilerek rağbetin sağlanması. BOA, MF.MKT., 85-94, 2/R/1302 (19 Ocak 1885).

Belge 11/1

Kütüphaneye gelenleri rahatsız eden Bayezid Kütüphanesi önündeki eskici esnafının buradan kaldırılması. BOA, MF.MKT., 340-59, 15/Ca/1314 (22 Ekim 1896).

Belge 11/2

Kaynakça

Kitap, Makaleler ve Bildiriler

Anameriç, Hakan, "Oryantalizmin Temel Kaynakları Türkiye Kütüphane ve Arşivleri", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi Bildirileri* (Cilt 2) İstanbul 21-23 Kasım 2012 içinde (511-535), Ankara: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, 2013.

Anameriç, Hakan, "Tanzimat'tan Mütareke Dönemine Kadar Kütüphanelere Yönelik Çalışmalar (1839-1922)", Erdem 63 (2012): 1-46, 2012.

Anameriç, Hakan, "İstanbul Kütüphanelerinin Batı Bilim ve Kültür Hayatına Etkileri: XIX.-XX. Yüzyıllar ve Cumhuriyetin İlk Yılları", *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi: Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul Bildiriler II: Yaşamın İstanbulcası ve İstanbul'da Bilim ve Kültür Kurumları* = 7th International Turkish Culture Congress: In Turkish and World Culture Proceedings II. içinde (527-564). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2011.

Baykan, Göksel, "Osmanlılarda Modern Kütüphaneciliğin Önemli Aşamalarından Birisi Olarak Devr-i Hamidi Katalogları", Beyazıt Devlet Kütüphanesi BDK Kültür, Sanat, Edebiyat ve Kütüphane Yaşam Bülteni (Mart 2012): 23-32, 2012.

Bayraktar, Nimet, "Yazma ve Basma Kütüphane Fihristleri". *Türk Dünyası Araştırmaları* (21): 143-153, 1982.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi 100 Yaşında. Haz.: Hasan Duman. İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi, 1984.

Candemir, Murat, *Babıali Kütüphanesi Katalogları*, İstanbul: Titiz Yayınları, 2010.

"Corvina Könytár", *Magyar Nagy Lexikon*, Edi: László Élesztös, c. 5., Budapest, 1997.

Defter-i Fatih Kütübhanesi, İstanbul, 1885/86

Georgeon, François, Sultan Abdülhamid. Çev.: Halil Berktay. İstan-

bul: Homer Kitabevi, 2006.

Güleş, İsmail, "Devr-i Hamidi Katalogları". *Müteferrika*, 1995 (Güz 7): 173-180, 1995.

International Exchange List of the Smithsonian Institution. (1897). Washington: Smithsonian Institution.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Sadrazamlar*, Cilt 3. İstanbul: Dergah Yayınları, 1982.

Karal, Enver Ziya, *Dünya Tarihi: Osmanlı Tarihi* c.3. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,19...

"Korvina", *Révai Nagy Lexikon*, Az Ismeretek Enciklópédiá, c. 12., Budapest, 1915.

Mahmud Cevad İbnüş'şeyh Nafi. Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi. Haz.: Taceddin Kayaoğlu. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 2001.

Mayer, L. A., "In Memoriam: Halil Edhem Eldem". *Ars Islamica*, 6 (2): 198-201, 1939.

Maarif-i Umumiyye Nezareti İdaresinde Bulunan Mekatib-i İbtidaiye, Rüşdiye, İdadiye, Aliye ile Mekatib-i Hususiye ve Ecnebiye ve Dersaadetde Tahriri İcra Kılınan ve Taşrada Bulunan Kütübhanelerin İstatistiği. (18..). Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye.

Memalik-i Mahrusa-i Şahaneye Duhul ve İntişarı Memnu Bulunan Kütüb ve Resail-i Muzırrenin Esamisini Mübeyyin Cedvel=Catalogue Des Livres et des Brochures dont l'Entrée dans L'Empire Ottoman a été Interdite. (1900/01). Darü'l-hilafetü'l-Aliyye: Matbaa-i Amire.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Waley, Muhammed Isa, "Images of the Ottoman Empire: Photograph Albums Presented by Sultan Abdülhamid II", *Electronic Journal of British Library*, www.bl.uk/ebjl/1991articles/articles.html, 1991.

Belgeler

Amerika Kütüphanesi'nde bulunan kitab, atlas, mecmua vesairenin isim ve adedini gösterir liste. BOA, Y..PRK.M., 4-44, 29/Z/1315 (21 Mayıs 1898).

Amerikan Kütüphanesi'ne hediye edilecek, Osmanlı Kavanin ve Nizamat Mecmuası'ndan bir miktar hazırlanması ve ciltlenmesi. BOA, Y..PRK.ŞD, 1-43, 28/R/1309 (1 Aralık 1891).

Avusturya Maarif-i Umumiye istatistiklerinden gönderilen nüshanın umumi kütüphaneye konulduğu. BOA, MF.MKT., 144-82, 8/Z/1309 (4 Temmuz 1892).

Babıali'de bir kütüphane inşası. BOA, İ.HUS., 9/1310-Ş042, 9 Şevval 1310 (26 Şubat 1893).

Bayezid İmaret ile Misafirhane-i Askeri arasındaki vakıf karyelerde bulunan ahalinin ikameti için yapılmış olan binanın Kütüphane-i Umumi'ye dönüştürülmesi. BOA, İ..DH., 1295/2-102038, 15/Za/1299 (28 Eylül 1882).

Bayezid İmareti ile Misafirhane-i Askeri arasında eskiciler tarafından ahır olarak kullanılan ebniyyenin Kütübhane-i Umumiye'ye çevrilmesi ve telef olmakta olan kitapların bu kütüphaneye getirilmesi. BOA, MF.MKT., 77-37, 20/Za/1299 (3 Ekim 1882).

Bazı kütüphanelerde ciltleri bozulan ve dağılan kıymetli kitapların imhadan kurtulması ve bütün kitapların fihristi yapılarak gerekli tedbirlerin alınması hakkında. BOA, Y.A.RES., 25-36, 22/Z/1301 (12 Ekim 1884).

Belirli günlerde açık bulundurulması istenen Şam Kütübhane-i Umumisi'ndeki kitabların nevi ve miktarının bildirilmesinin Suriye Maarif Müdüriyeti'nden istendiği. BOA, MF. MKT., 95-77, 24/S/1305 (10 Kasım 1887).

British Museum'un kütüphanesinde bulunan Şark meskukatı ile ilgili hazırlanan kataloğun bir nüshasının Kütübhane-i Hümayun'a takdim edileceği. BOA, Y.PRK.BŞK., 30-64, 10/l/1310 (27 Nisan 1893).

Dersaadet kütüphanelerinde bulunan değerli kitap ve eserlerin tamiratı. BOA, MF.MKT., 953-36 22/B/1324 (11 Eylül 1906).

Dersaadet ve Bilad-ı Selase'de bulunan kırk yedi adet kütüphanenin ve kitaplarının isimleri. BOA, EV.d., 39890, (tarihsiz).

Fatih civarında Veliyüddin Carullah Medresesi içinde bulunan kütüphanenin belirli günlerde açık bulundurulması. BOA, MF.MKT., 46-162, 17/Ra/1294 (1 Nisan 1877).

Hüdavendigar'dan Kütübhane-i Umumi için gönderilen meblağın tamamen tahsil olunduğu. BOA, MF.MKT., 80-39, 9/Ca/1300 (18 Mart 1883).

İçlerinde edebi ve fenni kitaplar bulunan ve Simensonyan Anestinyo (Smithsonian Institution) adlı cemiyet tarafından hükümete hediye edilen sandıkların bir kısmının Bab-ı Ali'ye gönderildiği, diğerlerinin de mahallerine ve Kütübhane-i Umumi'ye gönderilmek üzere olduğu. BOA, MF.MKT., 85-31, 28/M/1302 (17 Kasım 1884).

İlmi ve edebi kitapların kütüphanelerce satış veya mübadele suretiyle elde edilebilmesi için uyulacak kurallar (tt). BOA, Y..PRK.TKM., 6-78, 29/Z/1300 (22 Ekim 1883).

İspanya'dan gönderilen salnamenin Kütübhane-i Umumi'ye konulduğu. BOA, MF.MKT., 149-102, 19/S/1310 (12 Eylül 1892).

İstanbul ve bilad-ı selasede bulunan vakıf kütüphanelerinde mevcut kitapların tür ve adetleri. BOA, Ev.d. (Evkaf Defterleri), -1/-1/21346 (tarihsiz).

İstanbul'da bazı cami ve kütüphanelerdeki kıymetli eserlerle Musaf-ı Şeriflerin çalınıp Avrupalı antikacılara satılmaya çalışılması üzerine, eserlerin bir nüshasının Kütübhane-i Umumi'ye konulması ile sair tedbirlerin alınması hakkında. BOA, İ..MVL., 5-6, 3/Z/1302 (13 Eylül 1885).

Kütüphanelerde kitap alış verişinde yapılacak muameleler ve bazı özellikli kitaplar hakkında malumat. BOA, İ.DH., 953-75393, 29/Ş/1302 (13 Haziran 1885).

Kütüphanelerde mevcud bulunan kütb-i islamiyenin hüsn-i halde bulunması esbabının istihsali şeref-südur olan irade-i seniyye ahkamının bulunduğundan bahisle Meclis-i Mahsus-ı Vükelaca müzakere olunmak üzere Dersaadet'te ne kadar mikdar kütüphane ve kitap bulunduğunun ve bunların muhafazasının nasıl sağlandığının inbası. BOA, BEO., 3173-237934, 20/N/1325 (27 Ekim 1907).

Kütüphanelerde mevcud kitaplardan fersude olanların teclidiyle kitapların ziyadan muhafazaları. BOA, BEO., 187-14020, 8/L/1310 (25 Nisan 1893).

Kütüphanelerdeki şirazeleri dağılmış ve cildleri bozularak mahvolma derecesine gelmiş kitapların muhafazası. BOA, İ.DH., 930-73680, 2/Z/1301 (22 Eylül 1884).

Kütüphanelerden harice kitap çıkarılmaması hususu. BOA, Y.A. HUS., 182-31, 3/N/1302 (16 Haziran 1885).

Kütüphanelerden kitapların dışarıya hangi şartlarla verileceği. BOA, MF.MKT., 87-119, 4/Z/1302 (13 Eylül 1885).

Kütüphanelere dair fetva emini Nuri Efendi'nin muhtırası. BOA, Y.EE., 10-72, 27/B/1318 (20 Kasım 1900).

Kütüphanelerin ıslahı ve intizama konulması hakkında Evkaf Nezareti'nin maruzatı. BOA, Y.MTV., 211-5, 5/Ş/1318 (26 Ocak 1901).

Kütüphaneye gelenleri rahatsız eden Bayezid Kütüphanesi önündeki eskici esnafının buradan kaldırılması. BOA, MF.MKT., 340-59, 15/Ca/1314 (22 Ekim 1896).

Londra Kütüphanesi'ne padişah tarafından gönderilen saraylara, camilere ve askeri okul ve kışlalara ait fotoğrafların isim listesi. BOA, Y..PRK.NMH., 6-22, 29/Z/1311 (3 Temmuz 1893).

Londra ve Washington kütüphanelerine padişah tarafından ihsan edilen kitap ve fotoğrafların İngiliz ve Amerika sefirlerine verildiği. BOA, Y..PRK.BŞK., 40-47, 11/L/1312 (7 Nisan 1895).

Mahall-i metruke dahilinde muattıl kalan kütüphanelerdeki eserlerin Dersaadet'e nakli. BOA, İ..DH., 860-68882, 7/Za/1299 (20 Eylül 1882).

Memalik-i şahanede basılan kitap ve gazetelerden iki nüshanın umumi kütüphaneye verilmesinden doğacak faydaların beyanı. BOA, Y..PRK.ŞD., 2-7, 6/Ş/1312 (2 Nisan 1895).

Neşrine ruhsat verilen kitaplardan birer nüshalarının Mabeyn-i Hümayun, Babıali, Maarif Nezareti, Kütübhane-i Umumi'ye verilmesi ile ilgili muamelenin muhasebece yapıldığı. BOA, MF.MKT., 160-70, 20/B/1310 (7 Şubat 1893).

Padişahın tahta çıkmasından bu tarafa tercüme ve telif edilen kitaplardan Amerika Kütüphanesi'ne hediye edilecek olanların arzı. BOA, İ..DH., 922-73680, 17/N/1301 (11 Temmuz 1884).

Sayımı yapılan kütüphanelerin tefriş masrafları karşılanmasa da tamire muhtaç kitapların bir an önce tamir edilmesi. BOA, MF.MKT., 81-66, 19/L/1300 (23 Ağustos 1883).

Smithsonian Institution tarafından Kütübhane-i Umumi'ye hediye edilen kitapların Washington sefaretince teslim alınarak gönderilmesi. BOA, MF.MKT., 228-43, 24/Ra/1312 (25 Eylül 1894).

Sultan Abdülhamid Han'ın kütüphanesindeki kitaplara ait defterin Maarif Dairesi'nde satıldığının gazetelerde ilanı. BOA, MF.MKT., 81-19, 18/Ş/1300 (24 Haziran 1883).

Sultan Bayezid'de vaki ebniyye-i malumenin Kütübhane-i Umumi'ye ittihazı. BOA, İ..DH:, 967-69315, 24/Z/1299 (6 Kasım 1883).

Suriye Vilayeti'ne tayin olunan maarif müdürünün Suriye'deki kütübhane-i umumi çalışanlarının vazifelerine itina göstermeleri, kütübhanenin belli vakitlerde açık bulundurulması ve kitabların muhafazası hususunda gerekli tedbirleri alması. BOA, MF. MKT., 95-47, 3/S/1305 (20 Ekim 1887).

Şehzade Camii'nde bulunan kitapların Kütübhane-i Umumiye'ye nakli şeran caiz olmadığından, hafız-ı kütüp olan şahsın maaşına zam yapılarak kütüphanenin açtırılması ve değerli kitaplar bulunduğu gazetelerde olan edilerek rağbetin sağlanması. BOA, MF.MKT., 85-94, 2/R/1302 (19 Ocak 1885).

Şehzadebaşı Camii içindeki, Şehid Ali Paşa Kütübhanesi'ndeki ve İbrahim Paşa Kütübhanesi'ndeki kitapların gerekli itibarı görmemeleri ve harab olmalarından dolayı tamir olunarak Kütübhane-i Umumi'ye nakl olunmaları. BOA, MF.MKT., 82-73, 29/S/1301 (30 Aralık 1883).

Vidin Kütüphanesi'ndeki kitaplardan Müslüman ahalinin faydalanmasına mahalli hükümetçe müdahale edilmemesinin Bulgaristan Emaneti'ne bildirilmesi. BOA, MF.MKT., 76-90, 19/N/1299 (3 Ağustos 1882).

Yeni tesis olunan Kütübhane-i Umumi'nin mesarifatı için Hüdavendigar Valiliği'nin gönderdiği paranın alındığı. BOA, MF.MKT., 80-25, 1/Ca/1300 (10 Mart 1883).